

UNIVERZITET U SARAJEVU
FAKULTET POLITIČKIH NAUKA SARAJEVO
ODSJEK: SOCIJALNI RAD

SOCIJALNA UKLJUČENOST DJECE S TEŠKOĆAMA U
RAZVOJU U KANTONU SARAJEVO

MAGISTARSKI RAD

Kandidat: Meliha Husejnović
Broj indexsa: 564 II-SW

Mentor: Prof. dr. Sabira Gadžo-Šašić

Sarajevo, oktobar 2022. godina

SADRŽAJ

SKRAĆENICE

POPIS GRAFIKONA I TABELA

UVOD	7
1. TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR	8
1.1. Obrazloženje teme	8
1.2. Problem i predmet istraživanja	10
1.2.2. Predmet istraživanja	11
1.3. Teorijska osnova istraživanja.....	12
1.4. Ciljevi istraživanja	14
1.4.1. Društveni cijiljevi.....	14
1.4.2. Naučni ciljevi	15
1.5. Hipotetički okvir	15
1.5.1. Generalna/glavna hipoteza	15
1.5.2. Pojedinačne hipoteze.....	15
1.6. Metode i tehnike istraživanja	16
1.7. Određenje vremenskog i prostornog plana istraživanja.....	17
2. TEORIJSKI PRISTUPI I ODREĐENJA	17
2.1. Određenje djeteta sa poteškoćama u razvoju.....	17
2.2. Uzroci nastanka teškoća u razvoju djeteta.....	19
2.3. Klasifikacija djece s teškoćama u razvoju.....	21
2.4. Tretman djece s poteškoćama u razvoju.....	26
2.5. Socijalna is/uključenost djece s teškoćama u razvoju	27
2.6. Diskriminacija djece s teškoćama u razvoju.....	29
2.7. Značaj porodice u ostvarivanju veće socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju	31
3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA	33
ZAKLJUČAK	69

SKRAĆENICE

FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
KS	Kanton Sarajevo
UN	Ujedinjene nacije
UNICEF	Fond za djecu Ujedinjenih naroda
br.	Broj
čl.	Član
tzv.	Takozvani

POPIS GRAFIKONA I TABELA

Grafikoni:

Grafikon br.1: Starosna struktura ispitanika;

Grafikon br.2: Starosna dob djeteta s poteškoćama u razvoju;

Grafikon br.3: Klasifikacija djece s poteškoćama u razvoju;

Grafikon br.4: Prihvaćenost roditelja i djece s poteškoćama u razvoju od strane ostalih članova zajednice ;

Grafikon br.5: Zadovoljstvo roditelja djece s poteškoćama u razvoju s pomoći koju primaju od strane države;

Grafikon br.6: Da li nailazite na pomoć i razumjevanje od strane društva

Grafikon br.7: U KS izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje;

Grafikon br.8: Roditelji djece s poteškoćama u razvoju najveću socijalnu podršku dobijaju od porodice;

Grafikon br.9: Djeca s poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti, koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti;

Grafikon br.10: Potrebno je implementirati poseban socijalni model u KS koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju samo kao problem individua, već i kao problem društva

Grafikon br.11: Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežavaa uspješnu socijalnu uključenost;

Grafikon br.12: Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava staranje uvijeta za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u zajednicu;

Grafikon br.13: Javnost je dovoljno uključena u problematiku i teškoće djece s poteškoćama u razvoju;

Grafikon br.14: Starosna dob ispitanika;

Grafikon br.15: Da li uspješnost integracije djece s poteškoćama u razvoju ovisi o dobi djeteta

Grafikon br.16: Da li smatrate da u KS izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju, što implicira loše razumjevanje, a koje je determinisano neadekvatnom percepcijom djece s poteškoćama u razvoju

Grafikon br.17: Da li po Vašem mišljenju javna institucija u lokalnoj zajednici je od posebnog značaja za ostvarivanje veće socijalne uključenosti

Grafikon br.18: Da li je potrebno implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju samo kao problem individua, već i kao problem društva

Grafikon br.19: U BiH, kao i u Kantonu Sarajevo, postoji u dovoljnoj mjeri razvijena svijest o pravima i sposobnostima djece s poteškoćama u razvoju

Grafikon br.20: Javnost je dovoljno uključena u problematiku i teškoće djece s poteškoćama u razvoju

Grafikon br.21: Državne strukture su uključene u poduzimanju svih neophodnih aktivnosti kako bi se dijete s poteškoćama u razvoju uključilo u nezavisno življenje i potpuno sudjelovanje u svim područjima života

Grafikon br.22: Djeca s poteškoćama u razvoju imaju odredene sposobnosti koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti

Grafikon br.23: Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost

Grafikon br.24: Smatrate li da inkluzija na predškolskoj razini uvodi djete s poteškoćama u razvoju u sve društvene sfere u kojima participiraju njihovi vršnjaci, što samim tim pomaže da se razvije samopouzdanje i povjerenje

Grafikon br.25: U Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje, a koje je determinirano neadekvatnom percepcijom prava djece s poteškoćama u razvoju

Grafikon br.26: Smatrate li da se obrazovanje djece s poteškoćama u razvoju obavlja prema zastarijelim tehnikama rada koje su neusklađene s potrebama modernog društva?

Grafikon br.27: Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvjeta za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u zajednicu

Grafikon br.28: U BiH nacionalni propisi koji propisuju prava djece s poteškoćama u razvoju usaglašeni su sa UN Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom

Grafikon br.29: Djeca sa poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti

Grafikon br.30: Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost

Grafikon br.31: Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvjeta za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u zajednicu

Grafikon br.32: Potrebno je implementirati poseban socijalni model u KS, koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju kao problem individua, već i kao problem pojedinca.

Tabele:

Tabela 1: Podaci o ispitanicima

Tbela 2: Struktura ispitanika u odnosu na spol

Tabela 3: Bračni status ispitanika

Tabela 4: Struktura ispitanika u odnosu na zaposlenje

Tabela 5: Podaci o ispitanicima

Tabela 6: Struktura ispitanika u odnosu na spol

Tabela 7: Stručna sprema ispitanika

Tabela 8: Naziv institucije u kojoj stručni saradnici rade

UVOD

Prema odredbama Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima „sva ljudska bića rođena su slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“ (čl.1). No da li je to zaista tako? Svjedoci smo da su i danas, i pored napora UN-a, ljudi skloni donositi površne zaključke o sposobnostima i mogućnostima pojedinih skupina društva među kojima su djeca s teškoćama u razvoju. Ta djeca se nerijetko omalovažavaju, te ih se najčešće onemogućuje na različite načine, da pokažu i istaknu svoje sposobnosti. Na taj način djeci s teškoćama u razvoju se ne pruža šansa da ostvare jednakе mogućnosti za život, obrazovanje, a kasnije i za rad, te samim tim im se oduzima, naprijed pomenuta, urođena jednakost u dostojanstvu i pravima.

Djeca s teškoćama u razvoju u cijelom svijetu predstavljaju vulnerabilnu skupinu koja je kroz cjelokupnu historiju ljudske civilizacije bila u manjoj ili većoj mjeri na margini društvenog interesa. U Bosni i Hercegovini, kao i u Kantonu Sarajevo djeca s teškoćama u razvoju kao i ostale osobe s invaliditetom izložena su izolaciji zbog stereotipa i zastarjele prakse. Stoga će se u ovom radu posebno analizirati socijalna uključenost ove populacije, a sve u cilju ostvarivanja ambijenta u kojem bi djeca s teškoćama u razvoju mogla ostvariti puni potencijal u životu.

1. TEORIJSKO METODOLOŠKI OKVIR

1.1. Obrazloženje teme

Djeca s teškoćama u razvoju u cijelom svijetu predstavljaju vulnerabilnu skupinu koja je kroz cjelokupnu historiju ljudske civilizacije bila u manjoj ili većoj mjeri na margini društvenog interesa. U Bosni i Hercegovini, kao i u Kanton Sarajevo djeca s teškoćama u razvoju kao i ostale osobe s invaliditetom izložena su izolaciji zbog stereotipa i zastarjele prakse. Cilj je ukazati na nejednakost i postaviti ravnotežu kako bi djeca s teškoćama u razvoju imala bolji tretman i na taj način se povećala socijalna kohezija.

Da bi postali društvo u kojem svaki pojedinac ima jednaka prava i mogućnosti bez obzira na individualne razlike, model inkluzije predstavlja se kao jedno od rješenja. Preduvjet modela, ali i njegova posljedica je promjena osobnih stavova.

Stavovi prema djeci s teškoćama u razvoju kao, uostalom, i stavovi prema svim manjinskim grupama nisu urođeni, nego su naučeni, između ostalog i kroz predrasude i neznanje drugih.

Mijenjanje stavova složen je i dugotrajan proces koji se velikim djelom zasniva i na iskustvu. Dakle, želimo li da se stavovi društva promijene treba stvarati uvjete u kojima će doći do zdrave interakcije između djece sa i bez teškoća u razvoju (Vantić-Tanjić; Nikolić, 2010:18). To je preduslov za ostvarivanje veće socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju u sve sfere društvenog života.

Za djecu s teškoćama u razvoju, posebno u ranom djetinstvu uključivanje u redovni sistem obrazovanja prestavlja u jednu ruku predpostavku za uključivanje/integraciju u sve ostale društvene sfere. S tim u vezi inkluzija je proces učenja i odgajanja djece s teškoćama u razvoju zajedno s djecom koja nemaju takvih potreba. Inkluzija omogućuje djeci s teškoćama u razvoju mogućnost za posmatranje, imitiranje i doticanje s drugom djecom. Stoga, može se konstatovati da uključivanjem djece s teškoćama u razvoju u redovne skupine, njihove sposobnosti i znanja rastu iako u ograničenim okvirima ipak se vidno proširuju.

Socijalna integracija djece s teškoćama u razvoju i njihovih vršnjaka bez teškoća daje mogućnost svoj djeci da uče, igraju se i žive zajedno, te da se razviju u osobe koje razumiju i poštuju druge. Zapravo, socijalana integracija s vršnjacima osnova je za razvoj i socijalizaciju djeteta. U najboljem slučaju, ti odnosi mogu doprinjeti najvišim postignućima djeteta te njegovom socijalnom i mentalnom razvoju.

Sva djeca sa poteškoćama u razvoju su dugo bila institucionalizirana i marginalizirana u društvu. Razvijanjem društva i porastom svijesti o vrijednosti svakog pojedinca javlja se pokret inkluzije u okviru socijalnog modela.

Stoga se može konstatovati da ona ne podrazumijeva izjednačavanje svih ljudi već uvažavanje različitosti svakog pojedinca kojem omogućava odlučivanje o vlastitom životu i preuzimanje odgovornosti. Upravo u tome je vrijednost inkluzije. Tolerancija prema individualnim razlikama i potrebama omogućava širenje spoznaja, obogaćivanje iskustava i razvoj socijalne inkluzije u društvu.

1.2. Problem i predmet istraživanja

1.2.1. Problem istraživanja

Djeca s poteškoćama u razvoju su najmarginalizovana grupa stanovništva. Iako čine značajan udio stanovništva, može se reći na žalost da u većini društava, djeca s poteškoćama u razvoju nisu ravnopravna sa ostalim članovima tih društava. Međutim prema Izvještaju o socijalnom uključivanju u BiH (UNDP, 2006) socijalna isključenost osoba s invaliditetom uključujući i djecu s teškoćama u razvoju, predstavljaju sve izraženiji problem u BiH što potvrđuju podaci da se 21% ukupne populacije zemlje suočava s nekim oblikom krajnje isključenosti, dok je 47% BiH stanovništva u riziku od dugoročne socijalne isključenosti.

U kontekstu djece s teškoćama u razvoju bitno je navesti da su to djeca koja se susreću sa različitim oblicima isključivanja, koji ih pogadaju u različitoj mjeri, u zavisnosti od faktora kao što su tip smetnje koju imaju, mjesta gdje žive i kulture ili sloja kojem pripadaju. Rod je također krucijalni faktor jer manja je vjerovatnoća da će djevojčice sa smetnjama u razvoju dobiti opće ili stručno obrazovanje ili naći zaposlenje nego dječaci sa smetnjama u razvoju ili djevojčice bez smetnji u razvoju (UNICEF, 2013:1).

Iz navedenog proizilazi problem istraživanja, a to je da su djeca s teškoćama u razvoju socijalno isključena, ali i izložena nepotrebnoj patnji zbog stereotipa i staromodnih praksi.

1.2.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovog magistarskog rada je „Socijalna uključenost djece s teškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo“. Odnos prema djeci s teškoćama u razvoju je stoljećima bio segregirajući. Socijalna uključenost djece s teškoćama u razvoju, kako u Bosni i Hercegovini, tako i u Kantonu Sarajevo bi trebala naglašavati prava pojedinca, a rješenje se vidi u promjeni stavova društva, prihvatanje različitosti kao poticaja društvenog razvoja.

Uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovni sistem proizlazi iz stava da sva djeca mogu učiti, razvijati se i imati priliku participirati u obrazovanju u svojoj sredini.

Taj koncept prevodi se i na svakodnevni život, pružajući priliku djeci s teškoćama u razvoju da razviju mrežu socijalne potpore s djecom u svom prirodnom okruženju. Zbog navedenog neophodno je stvoriti ambient za primjenu svega onoga što proizilazi iz socijalnog modela invalidnosti koji u najširem smislu rječi znači preuzimanje odgovornosti društva za sva ograničenja s kojima se suočavaju djeca s teškoćama u razvoju, ali i odrasle osobe s invaliditetom. Zato neki autori (Kobeščak, 2000:21) ističu da socijalni model naglašava prava pojedinca, a rješenje vidi u restrukturiranju društva.

1.3. Teorijska osnova istraživanja

Odnos društva prema djeci s teškoćama u razvoju, ali i ostalim osobama s invaliditetom se uglavnom kretao od potpunog odbacivanja do pokušaja pune tolerancije. Danas se pokušaji uključivanja ove skupine vežu za primjenu socijalnog modela invalidnosti. Mnogobrojni uticaj raznih organizacija za promicanje ljudskih prava su pokrenuli ideju pune primjene socijalnog modela. Tim modelom prepoznaju se potrebe pojedinca kako bi mogao preuzeti kontrolu nad svojim životom i potrebama te participirati u društvu. Socijalni model za razliku od medicinskog modela zahtjeva od društva da preuzme odgovornost za zadovoljavanje potreba djece s poteškoćama u razvoju u smislu pružanja podrške i savladavanju mogućih prepreka. Prema socijalnom modelu oštećenje ne treba negirati, treba ga prihvati na način da zbog oštećenja dijete s poteškoćama u razvoju nije manje vrijedno, već da mu društvo treba pomoći u zadovoljavanju svih potreba.

Prema modelu „ljudskih prava“ svaka osoba ima pravo na dostojanstvo neovisno o svojim tjelesnim i psihičkim karakteristikama (Ujedinjeni narodi, 2011).

Prema socijalnom modelu, društvo je dužno učini sve da ukloni prepreke i omogućiti djeci s poteškoćama u razvoju jednaka prava. Socijalni model podrazumjeva da problem pojedinca nisu individualna ograničenja, već neuspjeh drštva koji bi trebao osigurati odgovarajuće mјere potrebne djeci s poteškoćama u razvoju da se potpuno uključe u socijalnu okolinu.

Socijalna uključenost obično se definiše kao afirmativna aktivnost na promjeni uvjeta koji su doveli do socijalne isključenosti, ali se njihovo pobliže određivanje značajno razlikuje u definicijama pojedinih organizacija.¹

Integracija ili socijalna uključenost ne podrazumijevaju izjednačavanje svih ljudi, već uvažavanje različitosti svakog pojedinca. To i jeste suština vrijednosti ovog modela, jer nam kroz razvoj opšte tolerancije omogućava širenje spoznaja, stjecanje iskustava i razvoj čovječnosti.

¹ <http://www.ijf.hr/progress/Vodic%20za%20socijalnu%20ukljenost.pdf>, preuzeto, 28.12.2017.

Jedna od najvećih prepreka ostvarivanja pune socijalne uključenosti/participacije djece s poteškoćama u razvoju su predrasude od strane šire zajednice koji se vežu za njihove mogućnosti.

Zato se u literaturi navodi da je mjenjanje stavova kao pretpostavke za ostavriwanje uslova za veću socijalnu uključenost veoma kompleksan i dugotrajan proces zbog nekoliko razloga:

- glavno obilježje svake predrasude je uporno održavanje;
- slaba i nedovoljna informiranost građana;
- tradicija i konzervativno shvatanje o tome šta treba smatrati normalnim, a šta abnormalnim;
- pasivnost institucija i službi koje su najpozvanije da rješavaju probleme djece s teškoćama u razvoju;
- pogrešni i neujednačeni stavovi samih stručnjaka prema osobama sa invaliditetom.²

Važnost pitanja modela obrazovanja djece s poteškoćama u razvoju proizlazi iz činjenice da u osnovnim školama, po zapažanju djeca s poteškoćama u razvoju sačinjavaju od 20 do 25% ukupne populacije (Kavkler, 2008).

Dakle, može se konsatovati da ukoliko želimo da do promjena dođe te da se generalni stav društvene zajednice u odnosu na djecu sa teškoćama u razvoju promijeni, neophodno je da dođe do interakcije između ostatka društvene zajednice.

Kada je u pitanju socijalna uključenost djece s teškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo u sve društvene sfere uključujući i obrazovnu, onda treba istaći da samo promovisanje koncepta socijalne integracije doprinosi neophodnoj transformaciji sustava u prilagođavanju potrebama svakog djeteta ne samo djeci sa teškoćama u razvoju i njihovim porodicama već i stručnjacima koji rade u ovoj oblasti, institucijama, lokalnoj zajednici i opštoj javnosti.

Uzimajući u obzir činjenicu da uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovni sistem obrazovanja može biti predpostavka za uključivanje u sve ostale sfere zasigurno da integracija u obrazovni segment ima poseban značaj u odnosu na ostale sfere (npr. sport, rekreaciju/razonodu, kulturu i sl.).

Imajući u vidu sve navedeno može se kontaktovati da se društva moraju mijenjati i prilagođavati kako bi izašlo u susret specifičnim potrebama socijalno isključenih skupina,

² <http://udks.ba/o-distrofiji/problem-socijalne-integracije>, preuzeto, 29.12.2017.

među kojima djeca s teškoćama u razvoju predstavljaju jednu od posebno socijalno isključenih. Stoga u cilju unapređivanja socijalne uključenosti te skupine neophodno je da se kroz obrazovne i socijalne politike, ali i kroz prilagođavanje društvenih institucija stvore pretpostavke za uklanjanje raznovrsnih barijera u okruženju od arhitektonskih do psihosocijalnih.

1.4. Ciljevi istraživanja

1.4.1. Društveni cijljevi

Predrasude o sposobnostima i mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju glavna je prepreka za njihovu inkluziju i pružanje jednakih mogućnosti. Stavovi neuvažavanja uglavnom predstavljaju svakodnevnicu djece s teškoćama u razvoju, ali i njihovih članova porodica što predstavlja čest razlog veće socijalne isključenosti ove skupine članova porodice. Stoga, društveni cilj ovog istraživanja jeste sagledati segmente socijalne isključenosti djece s teškoćama u razvoju na području Kantona Sarajevo, ali i ukazati na moguće mјere čija bi realizacija u društvu značila i bolji položaj te skupine djece.

Društveni značaj ovog istraživačkog rada se ogleda i u tome što će ukazati na ozbiljne propuste po pitanju neprovođenja zakona i konvencija, što se odražava na (ne)ispunjavanje uslova za bolji socijalni položaj djece s poteškoćama u razvoju na području Kantona Sarajevo.

1.4.2. Naučni ciljevi

Naučni cilj je multidimenzionalan. Naime, u tom kontekstu bit će predstavljene dosadašnje naučne spoznaje i u konačnici stanje po pitanju inkluzije u Kantonu Sarajevo, kao i smjernice za razvoj koje možemo uokviriti u našem skromnom istraživanju. Stoga, shodno ranijim teorijskim vrijednostima, inkluzija ne znači biti jednak, niti da se svi slažemo, nego stvara novi odnos prema svemu što je različito i potiče međusobno podržavanje te obogaćuje naše mogućnosti za stvaranje novih ideja. Ona radije govori o različitim mogućnostima, nego o nedostacima i stavlja u pitanje pojmove kao što su prosječan i normalan (Nikolić; Vantić-Tanjić, 2010:14-20).

1.5. Hipotetički okvir

1.5.1. Generalna/glavna hipoteza

H0: U Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i sistematicna promocija koncepta socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju što implicira loše razumijevanje, a koje je determinirano neadekvatnom percepcijom prava djece sa teškoćama u razvoju.

1.5.2. Pojedinačne hipoteze

- H1: Roditelji djece s teškoćama u razvoju najveću socijalnu podršku dobivaju od porodice.
- H2: Djeca sa teškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti, koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti.

- ✚ H3: Potrebno je implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo koji ne bi tretirao djecu sa teškoćama u razvoju samo kao problem individua, već i kao problem društva.
- ✚ H4: Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s teškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost.
- ✚ H5: Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvijeta za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u zajednicu.

1.6. Metode i tehnike istraživanja

U ovom radu će se primjenjivati više opštenaučnih metoda. U našem slučaju, navedene opštenaučne metode koje će se primjenjivati su:

- ✚ Statistička metoda - Primjena statističke metode zahtjeva prikupljanje četiri osnovne vrste podataka: kvantitativnih, kvalitativnih, hronoloških i geografskih, pa stoga moramo prikupiti podatke vezane za socijalnu uključenost djece s teškoćama u razvoju, u Bosni i Hercegovini, tako i u Kantonu Sarajevo.
- ✚ Hipotetičko - deduktivna metoda - Ovaj metod ćemo primjenjivati jer istraživanje neće dati konačna saznanja, već su saznanja i spoznaje razvojne, dinamične i zavise od mnogo uvjeta i događanja. Ono što je bitno za ovaj metod u našem istraživanju je da ga posmatramo kroz spoznajne stavove.
- ✚ Analitičko - deduktivna metoda - Karakteristika ove metode je njena prodornost. S tim u vezi na osnovu prikupljenih podataka, saznanja nastojati ćemo dati naučna objašnjenja za postojeće stanje u Kantonu Sarajevo.

Metodom ispitivanja, tačnije kroz primjenu ankete će biti prikupljeni empirijski podaci.

1.7. Određenje vremenskog i prostornog plana istraživanja

Vremenski plan istraživanja: Istraživanje je provedeno u 2021. godini (februar 2021. - maj 2021. godine).

Prostorni plan istraživanja: Planirano istraživanje je provedeno na području Kantona Sarajevo.

2. TEORIJSKI PRISTUPI I ODREĐENJA

2.1. Određenje djeteta sa poteškoćama u razvoju

Prije samog određenja pojma "dijete s teškoćama u razvoju" važno je ukazati na značenje termina invaliditet koji je latinskog porijekla (in-validus, ne-sposoban) i najčešće podrazumjeva onog tko je radi tjelesnog ili duševnog oštećenja djelimično ili potpuno izgubio određenu sposobnost (Leutar 2015:13). Ono što je bitno spomenuti je činjenica da u literaturi postoje raznovrsni pristupi u definisanju termina invalidnosti tako da se može konstatovati da ne postoji opšteprijhvaćena definicija tog termina. Često se termin invalidnost poistovjećuje sa terminom hendikepiranost, ometenost, defektnost i slično. Ova terminološka raznolikost u naučnim i stručnim radovima, socijalnom zakonodavstvu i usmenoj komunikaciji odraz je nastojanja da se definiše odgovarajući pojam koji će ispuniti dodatne zahtjeve nastale razvojem humanističkih nauka poput defektologije, medicine, ergonomije, sociologije, psihologije, socijalne politike, socijalnog rada, socijalne zaštite, itd. (Lakićević 2012:22).

Kao što postoji mnogo definicija invalidnosti tako postoje i mnogi pristupi u definisanju djece s teškoćama u razvoju. Tako u Priručniku za rad sa djecom sa smetnjama u razvoju (2008) navodi se da su djeca s tečkoća u razvoju, djeca koja nisu u mogućnosti da postignu ili održe zadovoljavajući nivo zdravlja i razvoja ili čije zdravlje i razvoj se mogu značajno pogoršati

bez dodatne podrške ili posebnih usluga u oblasti zdravstvene zaštite, rehabilitacije, obrazovanja, socijalne zaštite ili drugih oblika podrške. Ponekad se za njih kaže kako su to djeca kojima je potrebna specifična društvena podrška (Lazor i sur. 2008:6).

Ono što je u kontekstu djece s teškoćama u razvoju također bitno istaći je činjenica da sva djeca se razlikuju kako po tjelesnim, tako i po intelektualnim sposobnostima, a osim toga i po njihovom ponašanju te vještinama. Sve te razlike proizilaze iz nasljednih osobina, temperamenta djeteta, kao i njegovih sposobnosti. Djeca s teškoćama u razvoju su djeca s trajnim posebnim potrebama, a odnose se na urođena i stečena stanja organizma, koja prema svojoj prirodi zahtjevaju poseban stručni pristup kako bi se omogućilo izražavanje i razvoj sačuvanih sposobnosti djeteta i što kvalitetniji daljnji odgoj i život“ (Mikas i sur. 2021:207; Institucija ombusmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine 2010:6).

Prema Bouillet djeca s teškoćama u razvoju pokazuju određena odstupanja u razvoju za koja se smatra da neće moći održati i da im je zbog toga potrebna dodatna potpora okruženja ne samo u području odgoja i obrazovanja, nego i rehabilitacije. Ta dodatna potpora je potrebna da se njihovo zdravlje nebi dodatno pogoršalo (Bouillet, 2010, prema: Zagorec, 2018).

U izvještaju „The State of the Worlds children“ (2013) navodi se da su djeca s teškoćama u razvoju cjelovite osobe. Svako od njih je prije svega sestra, brat ili prijatelj, koji ima omiljeno jelo, pjesmu ili igru; kćerka ili sin sa snovima i željama da ih ostvari; dijete sa poteškoćama u razvoju koje ima ista prava kao bilo koja druga djevojčica ili bilo koji drugi dječak (UNICEF, 2013:176).

Iz dosada navedenog proizilazi da je mnogo pristupa pri definisanju pojma „dijete s teškoćama u razvoju“, ali u literaturi (Miković, 2011:104) navode se tri najčešća kriterija, odnosno aspekta u definisanju ovog pojma. Prvi, medecinski za osnovu u definisanju uzima uzrok nastanka invalidnosti, drugi socijalni za osnovu definisanja uzima u obzir kriterij socijalne adaptacije, dok se u trećem pedagoškom polazi od sposobnosti djeteta za usvajanje odgojnog i obrazovnog procesa.

Iz navedenog može se zaključiti kako ne postoji jedinstven pristup u definisanju termina „dijete s poteškoćama u razvoju“, kao ni jedinstven kriterij koji bi se uzeo za osnovu definisanja.

2.2. *Uzroci nastanka teškoća u razvoju djeteta*

Uzroci promjena razvoja dijeteta mogu se dogoditi tijekom trudnoće i poroda. U medicini ih zovu preinatalnim činbenicima, što znači da su neki uzroci djelovali u doba kada se beba začela pa do poroda i rano nakon poroda. Također tu su i genetski činioci koje majka i otac nose u sebi. Teškoće u razvoju djece javlja se također kao posljedica lošeg zdravstvenog stanja roditelja, uslova života i rada majke u periodu trudnoće i prvih godina života djeteta. Odatle zdravstvena zaštita i zaštita na radu majke za vrijeme trudnoće, porođaja i u prvim godinama rođenja djeteta ima prvorazredni značaj.

Veliki broj stručnjaka preventivu kao aktivnost, iz više opravdanih razloga, dijeli na: preventivu prije začeća, u toku trudnoće (prenatalnu zaštitu), preventivu u toku porođaja, poslije porođaja i u ranom djetinjstvu djeteta upravo zbog toga što se i uzroci invalidnosti javljaju u tim periodima (Lakićević 2012:65-66).

Kada je dječija populacija u pitanju značajno je naglasiti da su osnovni i najčešći uzroci nastanka invaliditeta, tj. poteškoća u razvoju sljedeći:

- Nasljedna oboljenja (urođene greške metabolizma);
- Infekcije i oboljenja majke tokom trudnoće;
- Infekcije djeteta prilikom ili nakon rođenja;
- Trovanja ili toksična stanja majke tokom trudnoće ili djeteta nakon rođenja;
- Fizička povreda djeteta prilikom rođenja, odmah po rođenju ili kasnije u razvojnoj dobi (krvarenje u mozgu, nedostatak kiseonika, jaka žutica i sl.);
- Hromozomski poremećaji (Down Syndrom);
- Teži socio-ekonomski uslovi u kojima dijete odrasta, oboljenja djeteta urođena ili stečena u djetinsvu, odnosno Pubertetu i adolescentnom periodu (Lakićević 2012:72-73).

U literaturi (Lakićević 2012:67) se navode i faktori koji utiču i ometaju normalan rast i razvoj kod djeteta, a kao najčešći navode se: hereditet (naslednost), bolesti majke, pataloške trudnoće, nekontrolisane i nestručno vođene trudnoće, nestručno vođeni porođaji, dugi i teški

porođaji, prijevremeni porođaji, zakašnjeli porođaji, mala tjelesna masa na rođenju (manja od 2.200 gr.), velika tjelesna masa na rođenju (veća 4.800 gr.), korišćenje toksičnih lijekova u trudnoći, ocjena na rođenju manja od 7 i sl. Navedeni faktori potencijalno ugrožavaju djecu u psihosomatskom, motornom, senzornom, govornom i mentalnom razvoju (Lakićević 2012:75).

Potpuniji pregled općih uzroka i mogućih posljedica teškoće u razvoju djeteta daje Svjetska zdravstvena organizacija (WHO 1985) u kojem se kao uzročni faktor ubraja bolest, tzv. medicinski uzroci, dok se pod faktore koji utiču na nivo socijalne uključenosti ubrajaju: okolina u kojoj se ona pojavila, te stavovi društva i zahtjevi koje ono postavlja pred pojedinca.

Što se tiče uzroka koji utječu na pojavu teškoće, jedan od najčešćih uzroka u svijetu je anemija koja pogađa oko 42 % trudnih žena u zemljama s niskim i srednjim prihodom (više od polovine pati od anemije uzrokovane nedostatkom željeza). Ona, također, pogađa više od polovine djece predškolskog uzrasta u zemljama u razvoju (UNICEF 2013:7).

Prehrana je, također, veoma važna jer nedovoljna ili neuravnutežena prehrana, odnosno nedostatak vitamina i minerala, može dojenčad i djecu učiniti podložnom oboljevanju od ododređenih bolesti ili niza infekcija koje mogu dovesti do fizičkih, senzornih ili intelektualnih teškoća u razvoju. Smatra se da kod 250 000 do 500 000 djece svake godine postoji rizik da će imati poremećaje vida zbog nedostatka vitamina A (UNICEF 2013:6).

Danas se sve više govori o povezanosti siromaštva i teškoća u razvoju, naime, oni su povezani i obostrano se uvjetuju. Zato se kao česti uzroci pojave teškoća u razvoju djeteta ističu manjak prehrane, medicinske skrbi, te loši higijenski uvjeti (UNICEF 2013:7).

Iz svih medicinsko ispitanih i dokazanih činjenica koje su navedene, može se konstatovati da su uzroci koji dovode do poteškoća u razvoju kod djeteta raznovrsni, te da postoje različiti pristupi u njihovoј klasifikaciji i da nerijetko na pojavu određene poteškoće djeluje više uzroka, a ne samo jedan. Što je više uzroka, veća je šansa da poteškoća bude teža.

2.3. Klasifikacija djece s teškoćama u razvoju

Populacija djece s teškoćama u razvoju, kao i osoba s invaliditetom, vrlo je heterogena, pa tako obuhvata djecu s različitim oštećenjima iz čega proizilaze i različite klasifikacije, odnosno razvrstavanja, kao i nejednakosti, koje su neophodne posebno zbog mogućnosti adaptivnog funkcionisanja, ali i ostvarivanja prava na određenu pomoć društva.

U članu 20. Pravilnika o utvrđivanju preostale sposobnosti i razvrstavanju djece i omladine ometene u psiho-fizičkom razvoju u KS, djeca s poteškoćama u razvoju se razvrstavaju na sljedeći način:

1. Sa oštećenjem čula vida;
2. Sa oštećenjem čula sluha;
3. Sa poremećajem u govoru i razvoju;
4. Sa tjelesnim oštećenjem;
5. Sa psihičkom zaostalošću (lahkog, umjerenog težeg i teškog stepena);
6. Kombinovanim smetnjama.

U Pravilniku o utvrđivanju preostale sposobnosti i razvrstavanju djece i omladine ometene u psiho-fizičkom razvoju KS (čl.21), *djeca sa oštećenjem čula vida* klasificuju se na slijepu i slabovidnu djecu.

Slijepim se smatraju djeca koja na boljem oku sa korekcionim stakлом imaju oštrinu vida manju od 0,10 (10%), kao i lica sa centralnim vidom na boljem oku sa korekcionim stakлом do 0,25 (25%), ali kojima je vidno polje suženo na 20 stepeni ili manje.

Slabovidnim se smatraju djeca koja na boljem oku sa korekcionim stakлом imaju oštrinu vida 0,4 (40%) i manje kao i lica koja na boljem oku sa korekcionim stakлом imaju oštrinu vida veću od 0,4 (40%), ali kod kojih se predviđa izvjesno pogoršanje vida.

Jedna od osnovnih karakteristika djece s oštećenjem vida je usporen i nesiguran hod, kao posljedica nesigurnosti koja potiče od straha od nepoznatog prostora. Glava je često pogнута, zbog potrebe za intezivnijom koncentracijom na draži iz neposredne okoline.

Oni kao i sva druga djeca imaju potrebu za slobodnim kretanjem koji zbog prirode stanja teško ostvaruju. Zbog toga su prisutni stereotipni pokreti-blindizmi, koji se manifestuju kao klaćenje, stavljanje ruku na oči, lupkanje prstima, kružni pokreti glavom, otvaranje i zatvaranje vrata. S obzirom na to da većinu informacija o vanjskom svijetu dobijamo putem čula vida, djecu s ovim vidom poteškoće je teško zanemariti, zbog čega nerijetko djeluju umorno i nezainteresovano. Također teško stupaju u komunikaciju s vršnjacima. Potrebno im je nešto više vremena da dobro procjene situaciju kako bi mogli reagovati na nju (Lazor i sur. 2008:14-15).

Djeca sa oštećenjem čula sluha su ona djeca koja nemaju mogućnost (potpunu ili djelimičnu) doživljavanja zvučnih osjećaja, zbog čega ne mogu uopšte ili mogu sa određenim teškoćama da se glasovno-govorno sporazumjevaju.

Djeca sa oštećenjem sluha u smislu Pravilnika o utvrđivanju preostale sposobnosti i razvrstavanju djece i omladine ometene u psihofizičkom razvoju KS (čl.24), smatraju se gluha i nagluha djeca.

Gluhim se smatraju djeca koja imaju gubitak sluha od 80 decibela i više i koja i uz pomoć slušnih pomagala ne mogu cjelovito percipirati glasovni govor, dok se pod nagluhom djecom smatraju ona djeca kojima je sluh oštećen sa 25 do 80 decibela na uhu sa boljim ostacima sluha i kod koje je glasovni govor djelimično ili gotovo potpuno razvijen.

Klasifikacija djece sa oštećenjem sluha vrši se na osnovu određenih kriterijuma u odnosu na :

- Uzrast djeteta kada je oštećenje nastalo (od rođenja, u predškolskom uzrastu, osnovnoškolskom uzrastu, u periodu adolescencije, odrasloj dobi i u starosti);
- Razvijenost gorovne funkcije (blago, umjерено, teško i totalni gubitak sluha);
- U zavisnosti od toga kada je nastalo oštećenje sluha u odnosu na sposobnost razvoja govora (Lakićević, 2012:62).

Prema stepenu razvitka glasovnog govora u kojem je nastao gubitak sluha, gluha djeca se razvrstavaju na:

- Djecu koja prije gubitka sluha nisu usvojila vještina glasovnog razumjevanja,
- Djecu koja su prije gubitka sluha usvojila vještina glasovnog sporazumjevanja.

Prema stepenu oštećenja sluha i razvijenosti glasovnog sporazumjevanja nagluha djeca se razvrstavaju na:

- Djeca s lakšim gubitkom sluha sa 25 do 35 decibela na uhu sa boljim ostacima sluha koja su pod prirodno povoljnim uslovima slušanja spontano usvojila glasovni govor bez značajnih odstupanja,
- Djeca sa umjerenim gubitkom sluha sa 36 do 60 decibela na uho sa boljim ostacima sluha, koja nisu spontana i pod povoljnim uslovima cjelovito savladala glasovni govor,
- Djeca sa umjerenim gubitkom sluha sa 36 do 60 decibela na uhu sa boljim ostacima sluha koja su prije oštećenja sluha usvojila vještinu glasovnog sporazumjevanja,
- Djeca sa umjerenim gubitkom sluha od 61 do 80 decibela na uhu sa boljim ostacima sluha, a kod kojih je spontani razvitak govora značajno otežan zbog čega je potreban sistematski demutizacijski proces izgradnje glasovnog govora,
- Djeca sa težim gubitkom sluha sa 61 do 80 decibela koja su prije oštećenja sluha usvojila vještinu glasovnog sporazumjevanja.

Djeca sa oštećenjem sluha zbog nemogućnosti primanja auditivnih draži djeluju nezainteresovano i odsutno, jer nisu u stanju da u potpunosti proprate događanja u neposrednoj okolini. Iz tih razloga njihova pažnja je labilna i kratkotrajna, jer često ne razumiju situaciju u kojoj se nalaze. Da bi skrenuli pažnju na sebe njihovo ponašanje je agresivno, zbog čega otežano ostvaruju vršnjačku komunikaciju. Nedostatak govora odražava se i na emocionalni i socijalni razvoj ove djece (Lazor i sur. 2008:12).

Djeca s poremećajima u govoru predstavljaju kategoriju djece s teškoćama u razvoju koja najčešće govore nerazumljivo, kao i djecu čiji govor ne odgovara njihovom uzrastu, odnosno djecu s konvulzivnim smetnjama u mehanizmu i automatizmu govora zbog čega im je potrebno osigurati posebnu zaštitu, liječenje, odgajanje i obrazovanje pod posebnim uvjetima. Mnoga djeca s oštećenjima vida, sluha, intelektualnim teškoćama, s cerebralnom paralizom i s drugim teškoćama, imaju i poremećaje u govoru (Miljković, 2008:17).

Neki autori (Matijević 2018) izdvajaju pet najčešćih poremećaja kod djece školske dobi:

- Poremećaj artikulacije u kojem dijete ima poteškoća u pravilnoj produkciji određenih glasova. Glas se može izostaviti, zamjeniti drugim ili nepravilno producirati tokom govora.
- Poremećaj apraksija govora koji je komunikacijski poremećaj i utiče na sistem motoričkog planiranja govora, npr. dijete tačno zna šta želi reći, ali dolazi do poteškoće na putu između mozga i mišića koji su zaduženi za oblikovanje određenih glasova.
- Fragilni X sindrom koji je naslijedni genetski poremećaj i najčešći je uzrok naslijedenih intelektualnih teškoća kod dječaka, može se uočiti i kod djevojčica, iako su njihovi simptomi obično blaži.
- Mucanje koje se uočava kroz prekid toka govora prislinim ponavljanjem, produžavanjem određenih glasova i oklijevanjem ili nemogućnošću započinjanja određenih riječi.
- Posljedni poremećaj su jezičke poteškoće.

U Pravilniku o utvrđivanju preostale sposobnosti i razvrstavanju djece i omladine ometene u psiho-fizičkom razvoju KS u članu 2. djeca sa poremećajem u govoru i glasu smatraju se djeca kod kojih je zbog ireparabilnih organskih i funkcionalnih promjena u centralnom i perifernom neuromuskularnom sistemu govora komunikacija toliko otežana da se negativno odražava na psiho-fizički razvoj ili uopšte ne postoji uslijed čega je neophodno provesti korekciono rehabilitacioni postupak u cilju otklanjanja ovih nedostataka i obezbjeđenje uslova za normalan razvoj.

Djeca s tjelesnim oštećenjima čine takvu heterogenu skupinu da je nemoguće govoriti o jedinstvenoj slici ponašanja, o jedinstvenim fazama razvoja i jedinstvenim potrebama ove djece, npr. kod neke djece s tjelesnim oštećenjima opšti razvoj je u potpunosti jednak kao i kod ostale djece, dok kod druge, razvoj može imati svoj poseban, osobit put (cerebralna paraliza, distrofija mišića i dr.) (Miljković 2008:15).

Djeca s tjelesnim oštećenjima najčešće se klasificuju prema tome da li su tjelesna oštećenja urođena ili stećena, odnosno prema vrsti i stepenu oštećenja. S tim u vezi u literaturi (Lakićević 2021:55) se ova djeca klasificuju na :

- ⊕ Djecu sa tjelesnom invalidnošću, tj oštećenjem nastalom kao posljedica oštećenja lokomotornog sistema i tjelesnih deformacija;
- ⊕ Djecu sa tjelesnom invalidnošću, tj poteškoćom nastalom uslijed mišićnih oboljenja ili oštećenja (cerebralna paraliza, mišićna distrofija, multiplrsk skloroza, i dr.);
- ⊕ Djecu sa hroničnim oboljenjima (npr. oštećenjem srca, dijabetes, astma; itd.).

Djeca sa intelektualnim teškoćama (psihičkom zaostalošću) smatraju se djeca ometena u razvoju do te mjere da im je otežano uključivanje u društveni život uslijed zaustavljenog ili nedovršenog razvoja intelektualnog funkcionisanja, radi čega se ni uz pojačanu brigu okoline ne mogu obrazovati, vaspitati i sposobljavati za život i rad u redovnim uslovima sa intelektualnim nivoom, orientaciono sa IQ od 0 do 70.

U literaturi (Lakićević 2012:59) djeca prema stepenu intelektualnih teškoća razvrstavaju se u četri grupe:

- ⊕ Laka mentalna zaostalost kod koje je količnik inteligencije između 50 i 70. Ova djeca se pod posebnim uslovima mogu vaspitavati i obrazovati (u specijalnim školama) i profesionalno sposobljavati za određene poslove. Njihova socijalizacija može biti sasvim uspješna. U populaciji mentalno zaostale djece učestvuju sa 75-85%;
- ⊕ Umjerena mentalno zaostala djeca su ona koja imaju količnik inteligencije između 35 i 50. Ova djeca su sposobna da stiču elementarne navike i brinu o svojim osnovnim potrebama, sposobljavaju se za jednostani rad i mogu se prilagoditi osnovnim zahtjevima društvenog života. U ukupnoj populaciji djece s intelektualnim teškoćama učestvuju sa 13%;
- ⊕ Teže mentalno zaostala djeca su ona koja imaju količnik inteligencije između 20 i 35. Ova djeca se ne mogu školovati, ali su u mogućnosti, da pod specijalnim uslovima i tretmanom, savladaju elementarne higijenske navike i navike samoposluživanja, kao i da obavljaju najjednostavnije radne aktivnosti. Ovakva djeca smještaju se u ustanove socijalne zaštite;

- Teško mentalno zaostala djeca su ona koja imaju količnik inteligencije manji od 20. Ovo je najteži stepen ometenosti u razvoju zbog čega su doživotno upućeni na pomoć i staranje drugih. Smatra se da 5% svih mentalno retardiranih pripada ovoj kategoriji. Oni se smještaju u tzv. azile.

Djeca s kombiniranim smetnjama su djeca koja imaju istovremeno dvije ili više smetnji u razvoju (više oštećenja, različite vrste oštećenja) koja mogu biti u manjem ili većem stepenu izražena. Ova djeca imaju ozbiljnih teškoća za normalan život u porodici i široj društvenoj zajednici zbog čega se zahtijeva specifičan - poseban tretman prilagođen njihovim preostalim sposobnostima (Miljković 2008:20).

Prema Pravilniku o utvrđivanju preostale sposobnosti i razvrstavanju djece i omladine ometene u psiho-fizičkom razvoju KS djeca s kombinovanim smetnjama su djeca kod kojih postoji jedna smetnja predviđena Pravilnikom (oštećenje čula vida, sluha, govora, s tjelesnim oštećenjem, s psihičkom zaostalošću) i jedna ili više koje nisu predviđene njime, ali njihovo istovremeno postojanje onemogućuje odgajanje, obrazovanje i osposobljavanje za život i rad pod redovnim uvjetima (čl.32).

2.4. Tretman djece s poteškoćama u razvoju

U najširem smislu riječi tretman predstavlja čin ili način tretiranja, postupanja u nekoj situaciji, pri rješavanju nekog problema. Stoga se tretman ne može posmatrati i definisati kao zasebna faza u procesu rehabilitacije, niti izdvajati od edukativnog i socijalno-ekonomskog dijela cjelokupnog sistema rehabilitacije, već kako neki autori ističu (Lakićević 2012:204) kao bitna i neophodna karika u ostvarivanju ciljeva i zadataka edukacije i socijalizacije, tj. integralne rehabilitacije osobe.

Tretman djece s poteškoćama u razvoju je najsloženiji i najznačajni dio rehabilitacionog procesa koji polazi od saznanja da ometenost u razvoju u velikom broju slučajeva nije definitivno stanje, da se može veoma efikasno korigovati, ublažavati njegovo negativno dejstvo, a ponekad, kada se počne pravovremeno i sasvim elminisati.

Cilj ranog tretmana je da se omogući djetetu s poteškoćama u razvoju normalan psiho-fizički i socijalni razvoj.

Tretman djeteta s poteškoćama u razvoju moguće je ostvariti u njegovoj prirodnoj sredini, što je najbolji i najpoželjni put za ostvarivanje cilja tretmana, a u koliko to nije moguće, iz različitih razloga, realizuje se u institucionalnim uslovima, smještajem u odgovarajuću ustanovu (Lakićević, 2012:204).

Profesor metodike socijalnog rada, dr. Milorad Milovanović (Milovanović, 2000) proces tretmana (socijalna terapija) dijeli na tri relativno nezavisne i povezane celine:

1. Pružanje praktične „socijalne pomoći“- socijalna davanja
2. Tretman „mjenjanja“ ličnosti-direktni tretman i
3. Tretman mjenjanja sredine – indirektni tretman (Lakićević 2012:205).

Kod indirektnog tretmana djece s poteškoćama u razvoju socijalni radnik se angažuje na mjenjanju sredine u kojoj dijete i njegovi roditelji žive u smislu stvaranja konstruktivnog i racionalnog odnosa prema porodici i djetetu, njegovim mogućnostima i potrebama, što je neophodna prepostavka uspješne integracije i rehabilitacije.

Uz sve navedeno važno je i istaknuti da indirektan tretman podrazumjeva primjenu metodskog kompleksa socijalnog rada u zajednici (saradnja sa predškolsim ustanovama, školama, radnim organizacijama, zdravstvenim i humantarnim organizacijama i sl.).

2.5. *Socijalna is/uključenost djece s teškoćama u razvoju*

Kada se govori o društvenoj brizi o djeci s poteškoćama u razvoju s historijskog aspekta, važno je istaći da se djeca s poteškoćama u razvoju nisu uvek nalazile u situaciji sličnoj današnjoj. Do srednjeg vijeka ona su bila predmet proganjanja, isključivana su iz zajednice, pa čak i lišavana života. Tek u srednjem vijeku osnivaju se prve ustanove azilantskog tipa. S prvim uticajima moderne nauke, javljaju se i razvijaju pokušaji zaštite osoba s invaliditetom uključujući i djecu s teškoćama u razvoju.

Pojam socijalna uključenost je suprotan pojmu socijalna isključenost, čije se prve konceptualizacije javljaju početkom sedamdesetih godina prošlog vijeka u Francuskoj.

Početna upotreba samog pojma veže se za primjenu određenih društvenih mjera, odnosno ustanovljenje odgovarajuće društvene potrebe mladim radnicima, čiji je osnovni cilj bio veća uključenost i pojačana mobilnost. Socijalna inkluzija/uključenost u nešto jasnijem značenju/obliku se počinje primjenjivati osamdesetih godina prošlog vjeka, gdje se kao "najatraktivnija" mjera izdvaja uvođenjem minimalnog prihoda za socijalno uključivanje.

Prateći sve navedeno socijalna uključenost predstavlja proces kojim se svim članovima jedne društvene zajednice, posebno onim kojim se nazivaju „rizičnim grupama“ treba osigurati da participiraju u životu zajednice, uživajući pritom odgovarajući životni standard i druga dobra vezana za ekonomski, socijalni i kulturni život, primjereno optimalnim mogućnostima društva čiji su članovi (Gadžo-Šašić S. 2018:85).

„Socijalna uključenost“ prema European Commission Joint Report on Social Inclusion 2004. je „proces koji osigurava da oni koji žive u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti dobiju mogućnost i potrebne resurse da u potpunosti učestvuju u ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu i da uživaju u životnom standardu koji se smatra normalan i prihvatljiv za zajednicu u kojoj žive. To osigurava da isto tako imaju i veće učešće u procesu donošenja odluka koje utiču na njihov život“ (Vuković 2009: 12).

Svu kompletnost pojave socijalne inkluzije i višedimenzionalnost njezinog značenja, makar djelimično, pokazuje i prisustvo različitog pristupa njezinog definisanja u stručnoj i naučnoj literaturi.

U ovom kontekstu jedno od određenja glasi da je socijalna inkluzija/uključenost "proces kojim se nastoji osigurati da svako, neovisno o svom iskustvu i okolnostima, može ostvariti puni potencijal u životu.

„Socijalna isključenost“ prema European Commission Joint Report on Social Inclusion, 2004. je „proces u kojem su određene grupe gurnute na ivici društva i spriječene da u njemu u potpunosti učestvuju, uslijed njihovog siromaštva, nedovoljnog nivoa obrazovanja, životnih vještina ili kao rezultat diskriminacije.

U kontekstu djece s teškoćama u razvoju, ali i ostalih osoba s invaliditetom socijalna uključenost nije proces koji podrazumjeva izjednačavanje svih ljudi, nego uvažavanje različitosti svakog pojedinca. Prema Karapuš (2006:7) „upravo u tome i jeste njegova vrijednost, jer nam kroz razvoj opće tolerancije prema individualnim razlikama i potrebama omogućava širenje spoznaja, obogaćivanje iskustva i razvoj čovječnosti.“ Bitno je naglasiti da o uključivanju govorimo samo onda kada se radi o istinskom socijalnom uključivanju i

međuljudskom prihvaćanju i suradnji, a ne samo o fizičkoj prisutnosti osoba s invaliditetom među ostalim ljudima. Pravo socijalno uključivanje podrazumjeva uzajamne socijalne odnose i istovremenu pripadnost osoba s invaliditetom (Zovko 1999:110), odnosno djece s teškoćama u razvoju kao jedne od najviše socijalno isključene skupine u toj populaciji.

Ono što djecu s poteškoćama u razvoju najviše isključuje iz društva su neznanje, predrasude i strah koji prevladava u društvu.

Upravo navedeno prestavlja suštinu socijalne uključenosti jer kroz razvoj opće tolerancije omogućava se širenje spoznaja, stjecanje iskustava i razvoj čovječnosti, odnosno ostvarivanje onoga što se podrazumjeva pod socijalnom uključenošću.

Zapravo, da bi se ostvarila veća socijalna uključenost djece s poteškoćama u razvoju treba biti svjestan činjenice da stavovi prema djeci s poteškoćama u razvoju nisu urođeni, nego stečeni, odnosno naučeni kroz predrasude drugih.

Možemo konstatovati da u koliko želimo da do promjena dođe, te da se generalni stav društvene zajednice u odnosu na djecu s poteškoćama u razvoju promjeni, neophodno je da dođe do interakcije između djece s poteškoćama u razvoju i ostatka društvene zajednice.

2.6. Diskriminacija djece s teškoćama u razvoju

Diskriminacija (lat.discriminare-odvajati, praviti razliku) se uobičajeno označava različitim terminima: nejednak tretman, pravljenje razlike s obzirom na lična svojstva, povreda načela jednakosti, nejednako postupanje, obespravljanje, stavljanje u gori položaj, privilegovanje, povlašćivanje, stavljanje u bolji položaj i sl (Lakićević 2012:35).

Može se reći da danas, diskriminacija predstavlja osnovu mnogih izazova s kojima se susreću djeca s poteškoćama u razvoju i njihove porodice. Diskriminacija djece s teškoćama u razvoju i njihovo isključivanje čini ih disproportionalno osjetljivima na nasilje, zanemarivanje i zlostavljanje. Neki oblici nasilja karakteristični su za djecu s teškoćama u razvoju. Ova djeca mogu biti objekt nasilja koje se čini pod plaštom liječenja radi promjene ponašanja, uključujući elektrokonvulzivne terapije, terapije lijekovima ili elektro-šokovima. Djevojčice s teškoćama u razvoju u mnogim zemljama izložene su prisilnoj sterilizaciji ili abortusima (UNICEF, 2013:11).

Procjene rizika ukazivale su na to da su djeca s teškoćama u razvoju bila pod značajno većim rizikom da budu žrtve nasilja nego njihovi vršnjaci bez teškoća u razvoju: 3,7 puta je bila veća vjerojatnost pojave kombiniranih mjera nasilja, 3,6 puta vjerojatnost pojave fizičkog nasilja i 2,9 puta vjerojatnost pojave seksualnog nasilja (UNICEF, 2013:12).

Djeca s mentalnim ili intelektualnim teškoćama imala su 4,6 puta veću šansu da budu žrtve seksualnog nasilja nego njihovi vršnjaci bez teškoća u razvoju. Diskriminacija sa kojom se djeca s poteškoćama u razvoju suočavaju je bazirana na predrasudama prema njima, ali češće je uzrok činjenica da su djeca s poteškoćama u razvoju u velikom broju zaboravljena i ignorisana (UNICEF, 2003:13).

Predrasude i neznanje vode ka diskriminaciji i marginalizaciji djece s poteškoćama u razvoju. U društvu su djeca s poteškoćama u razvoju najčešće isključena iz redovnih i uobičajenih aktivnosti, pritom u potpunosti zanemarujući njihove mogućnosti i sposobnosti, odnosno činjenicu da svaka individua sa ili bez poteškoća ima skolonosti ka određenim aktivnostima. U društvu gdje su djeca s poteškoćama u razvoju stigmatizirana i gdje su njihove porodice izložene društvenoj ili ekonomskoj isključenosti, mnoga djeca s poteškoćama u razvoju ne mogu čak ni da dobiju lična dokumenta, a što predstavlja kršenje ljudskih prava ove djece i predstavlja osnovnu prepreku njihovom učešću u društvu. Upravo navedeno ih može učiniti trajno nevidljivim i učiniti ih još ugroženijim pred mnogim oblicima eksploracije, koja proističe iz toga što nemaju zvanični identitet. Sve navedeno ukazuje na nerazumjevanje potreba djece s poteškoćama u razvoju, nedovoljno razvijenu svijest populacije o potrebi uvažavanja različitosti, što samim tim utiče na nedostatak podrške za život u zajednici djece s poteškoćama u razvoju od strane društva i na njihovo isključivanje iz zajednice. U cilju primjene svega onoga što proizilazi iz socijalnog modela invalidnosti neophodno je djeci s poteškoćama u razvoju pružiti mogućnost i raditi na kreiranju podobnog ambijenta za sve one aktivnosti kojima su ova djeca sklona. Dakle, ključna činjenica u borbi protiv diskriminacije djece s teškoćama u razvoju je stvaranje ambijenta u kojem bi ova djeca ostvarila ista prava kao tipična djeca.

U jednom siromašnom društvu, kakvo je bosanskohercegovačko da bi se postigli određeni rezultati koji su idejno zamišljeni, treba više raditi na uključivanju ključnih socijalnih aktera u rješavanju mnogobrojnih problema s kojima se suočavaju djeca s poteškoćama u razvoju. Ono što izostaje u BiH je upravo nedovoljna zainteresovanost važnih socijalnih službi u rješavanju navedenog problema, ali i nedovoljno razvijena svijest o činjenici da djeca s poteškoćama u razvoju uz minimalne resurse, dobru volju, požrtvovanost, poštovanje ljudi koji su ključni u njihovom životu i obrazovanje, mogu postati ravnopravni članovi zajednice.

Zato inkluzivno obrazovanje koje se posljednjih godina primjenjuje u našem obrazovnom sistemu treba da postane, u pravom smislu riječi, put koji će voditi ka smanjenju diskriminacije djece s poteškoćama u razvoju. Također je važno imati svijest o činjenici da integracija i uključivanje djece s poteškoćama u razvoju ne zavisi samo od djece i njihovih roditelja. Možemo konstatovati da na putu ka ostvarivanju veće socijalne integracije treba imati posebno razvijenu svijest o tome da djeca kroz uključivanje u razne aktivnosti, sport i sl., mogu postati ravnopravni i korisni članovi društva, a prije svega kroz te aktivnosti im se može podizati nivo samopouzdanja što predstavlja ključnu kariku na putu da spoznaju da i oni mogu biti dio promjene, da mogu pomoći sebi, odnosno da mogu biti funkcionalni.

Kada im se pruži prilika da se ostvare kao i drugi, djeca s teškoćama u razvoju imaju potencijal u vođenju života koji ih ispunjava i doprinosu socijalnoj, kulturnoj i ekonomskoj vitalnosti svojih zajednica (UNICEF, 2013:1).

2.7.Značaj porodice u ostvarivanju veće socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju

Porodica je društvena zajednica u kojoj se ostvaruju temelji cjelokupnog čovjekovog života. Za razvoj pojedinca značaj porodice je u njenoj nezamjenjivosti, zato što ni jedan drugi sistem nije u mogućnosti obezbjediti potrebnu ljubav i toplinu koju može pružiti porodica. U pravo je porodica zajednica u kojoj postoji osjećanje pripadnosti i solidarnosti. Svaka porodica će biti funkcionalnija u koliko postoji spremnost onih koji stupaju u takvu zajednicu da ispunjavaju i međusobno zadovoljavaju važne ljudske potrebe, kao što su bliskost, povjerenje, saradnja, pružanje pomoći svojim članovima, a ne samo da ostvaruju ekonomsku sigurnost, sticanje društvenog statusa i sl. Porodica predstavlja mnogo više od jednostavnog zbira svih članova. Očekivani i neočekivani životni događaji predstavljaju izvor stresa koji destabilizira porodicu i dovodi je u stanje patnje, nesigurnosti i straha. S tim u vezi spoznaja o djetetovim teškoćama jedna je od životnih okolnosti koje mogu dovesti do psihološke krize.

Roditelji moraju uzeti u obzir dugoročne promjene u dosadašnjem načinu života. Drugim riječima, moraju prilagoditi razumijevanje svijeta i način života s obzirom na situaciju u kojoj su se našli.

Kako će se porodica nositi s djetetom s poteškoćama u razvoju zavisi od nekoliko faktora: osobnosti roditelja, vrsti i stepenu poteškoće u razvoju, roditeljskim očekivanjima, odnosima unutar porodice, stupnju obrazovanja članova porodice, kvaliteti i dostupnosti stručne podrške, pomoći rodbine, prijatelja, informiraniosti roditelja itd. (Leutar, 2007:47).

Kakav god da je invaliditet u pitanju najveću zabrinutost izazivaju pitanja koja se tiču budućnosti, a ne sadašnjosti.

Logično je pretpostaviti kako svaka vrsta teškoće otežava normalno emocionalno funkcionisanje osobe, pa je tako i djetetu s poteškoćama u razvoju otežano komuniciranje s roditeljima ili drugim članovima porodice jer upravo je porodica ta koja pruža mogućnost za fizički, kognitivni, emocionalni, psihički i socijalni razvoj.

Iz navedenog proizilazi da je porodica središte individualnog i društvenog života te da pojedincu ona predstavlja sigurnost koja mu je prijeko potrebna, kao i zaštićenost u sve nesigurnijem svijetu u kojem danas živimo. Posebnu važnost porodica ima za dijete s teškoćama u razvoju jer najčešće duže od druge djece treba podršku i pomoći svojih najbližih članova porodice. Zato da bi roditelji, ali i najbliži članovi porodice mogli odgovoriti svim potrebama djeteta od posebne važnosti je razvijanje socijalne podrške koja se može konceptualizirati kao zaštitni činitelj u skrbi za roditeljsku dobrobit i može obuhvaćati podršku bračnog partnera, grupe za potporu, susjeda, prijatelja, profesionalaca i/ili bake i djedova (Mirfin-Veitch, Bray i Watson 1997). Socijalna se podrška odnosi na percipiranu brigu, poštovanje ili pomoći koju osoba prima od drugih ljudi ili grupa (Sarafino 2002).

Ovaj pojam najčešće podrazumijeva više ili manje organizirano socijalno međudjelovanje usmjereni na međusobno pružanje pomoći većeg broja osoba (Janković 2008). Socijalna podrška osigurava emocionalnu podršku pomoći dobivanja informacija za roditeljima te ima snažan zaštitni učinak od stresa (Judge 2001; Pal, Chaudhury, Das, Sengupta, 2002).

Janković (2008) navodi kako su istraživanja pokazala važnost socijalne podrške osobito u kriznim situacijama.

Također u svemu navedenom treba istaći da zaštitni činbenici u prilagodbi roditelja na teškoće u razvoju djeteta su razumjevanje i podrška okoline, kvaliteta profesionalne brige i korištenje prikladnih strategija suočavanja sa stresom (Denona; Batinić, 2002). Spomenuto može predstavljati vid socijalne podrške koja je, kako je već istaknuto, ključna posebno u kriznim situacijama.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Istraživanje za potrebu izrade magistarskog rada pod nazivom “Socijalna uključenost djece s poteškoćama u razvoju” je provedeno s ciljem da ispitamo stavove roditelja djece s poteškoćama u razvoju i stručne saradnike o kvalitetu socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo. Za potrebe realizacije ovog istraživanja, strukturirana su dva upitnika. Prvi upitnik je namjenjen roditeljima djece s poteškoćama u razvoju, drugi upitnik je namjenjen stručnim licima. Rezultati istraživanja o socijalnoj uključenosti djece s poteškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo dobijeni su putem anonimnog upitnika, koji se sastoji iz dva dijela. Prvi dio se odnosi na sociodemografska obilježija ispitanika, a drugi na pitanja vezana za predmet istraživanja.

Anketni upitnik je kreiran u skladu sa predhodno prezentiranim predmetom i problemom istraživanja, te postavljenim ciljevima i hipotezama. Ispitanicima je objašnjeno da je ispitivanje anonimno i da će se rezultati koristiti u istraživačke svrhe. Tokom analize dobijenih podataka koristili smo se statističkim tehnikama i postupcima prilagođenih ovakvoj vrsti rada. Svi podaci su prikazani tabelama, grafikonima i analizirani. Podaci do kojih smo došli od velikog su značaja jer smo posredstvom njih ostvarili neophodan uvid u značajne aspekte socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju.

a) Stavovi roditelja

Tabela broj 1: Podaci o ispitanicima

Upitnik popunjava	Broj	Procenat	Realni procenat
Jedan od roditelja	22	88%	88%
Staratelj	3	12%	12%
Neko drugi	/	/	/
Ukupno	25	100%	100%

Prema prikazanim rezultatima u tabeli br.1, možemo vidjeti da je istraživanjem obuhvaćeno ukupno 25 ispitanika, od čega 22 (88%) ispitanika su roditelji djece s poteškoćama u razvoju, a 3 odnosno (12%) ispitanika su staratelji djece s poteškoćama u razvoju. Na osnovu prikazanih podataka u tabeli možemo vidjeti da u Kantonu Sarajevo većina djece s poteškoćama u razvoju žive s biološkim roditeljima.

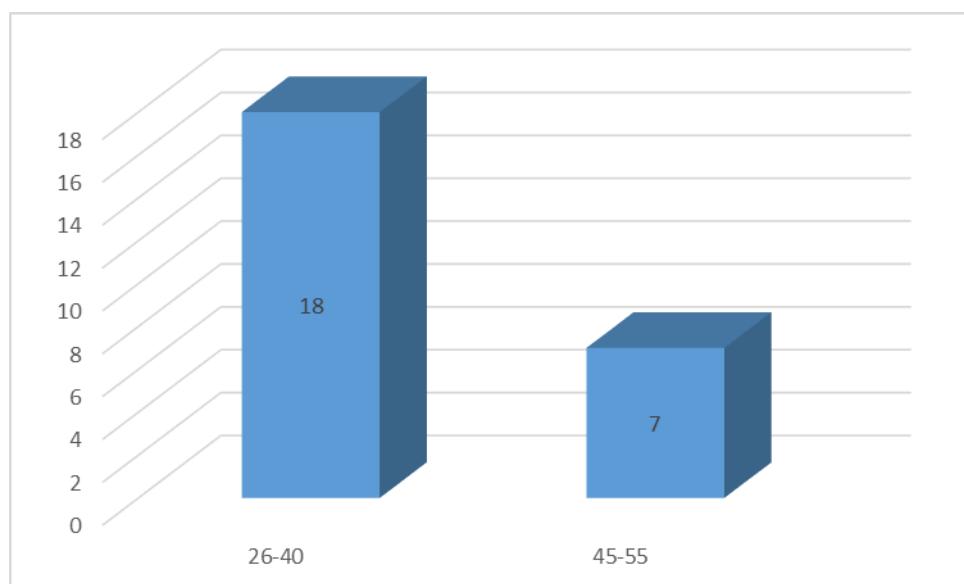
Tabela broj 2: Struktura ispitanika u odnosu na spol

Spol ispitanika	Broj	Procenat	Realni procenat
Muški	8	32%	32%
Ženski	17	68%	68%
Ukupno	25	100%	100%

Prema prezentiranim podacima, više nego evidentno je da su u istraživanju daleko veći interes pokazale osobe ženskog spola, jer od ukupno 25 ispitanika samo 8 osoba je muškog spola. Prema dobijenim podacima možemo zaključiti da su osobe ženskog spola više senzibilirane za učešće u ovom istraživanju. Na osnovu prezentiranih podataka može se također zaključiti da su majke osjećajnije, privrženije i više posvećene odgoju djeteta, te da su one te koje više vremena provode s djecom, naručito s djecom s poteškoćama u razvoju.

Kako navodi Sifert (1989), ako majka pokazuje zadovoljstvo svojom ulogom u porodici i socijalnim kontaktima i ako su njene reakcije prema djetetu dobre, to pozitivno utiče na prihvaćanje teškoća u razvoju od strane drugih članova, ali i od strane uže i šire zajednice. Tako da prezentirani podatak o znatno većem broju ženskih osoba (majki) je u potpunosti očekivan.

Grafikon br. 1 : Starosna struktura ispitanika

Prema prikazanim podacima iz grafikona 1, možemo vidjeti da je anketni upitnik ispunilo (istraživanju sudjelovalo) 25 ispitanika starosne dobi od 26 do 55 godina. Na osnovu prezentiranih istraživanja možemo konstatovati da u anketiranju je sudjelovalo 18 (72%) ispitanika starosne dobi od 26 do 40 godina, dok je 7 (28%) ispitanika starosne dobi od 45-55 godina. Može se zaključiti da su roditelji djece s poteškoćama u razvoju, većinom starosne dobi između 26 i 40 godina.

Tabela br. 3: Bračni status ispitanika

Bračni status ispitanika	Broj	Procenat	Realan procenat
Oženjen/ udat	22	88%	88%
Rastavljen/a	2	8%	8%
Udovac/udovica	1	4%	4%
Ukupno	25	100%	100%

U tabeli br. 3, možemo vidjeti bračni status ispitanika. Od ukupnog broja ispitanika (25), njih 22 odnosno 88% je oženjeno/udato. Od svega 3 ispitanika koji nisu u bračnom odnosu, dvoje je rastavljeno, dok se jedno (1) izjasnilo da je udovica/udovac.

Prezentirani podaci govore da unatoč shvatanju koje dominira u literaturi (Tyrell 2011), a to je prisutnost sve veće nestabilnosti braka i porodice, posebno onih u kojima se rodi dijete s poteškoćama u razvoju, nije i ne mora biti praksa u svim zajednicama. Dobijeni podaci se mogu interpretirati činjenicom da djete s poteškoćama u razvoju jača porodične odnose, te da kao takva ima ključnu ulogu u socijalizaciji i stabilnosti svake ličnosti uključujući i djecu s poteškoćama u razvoju.

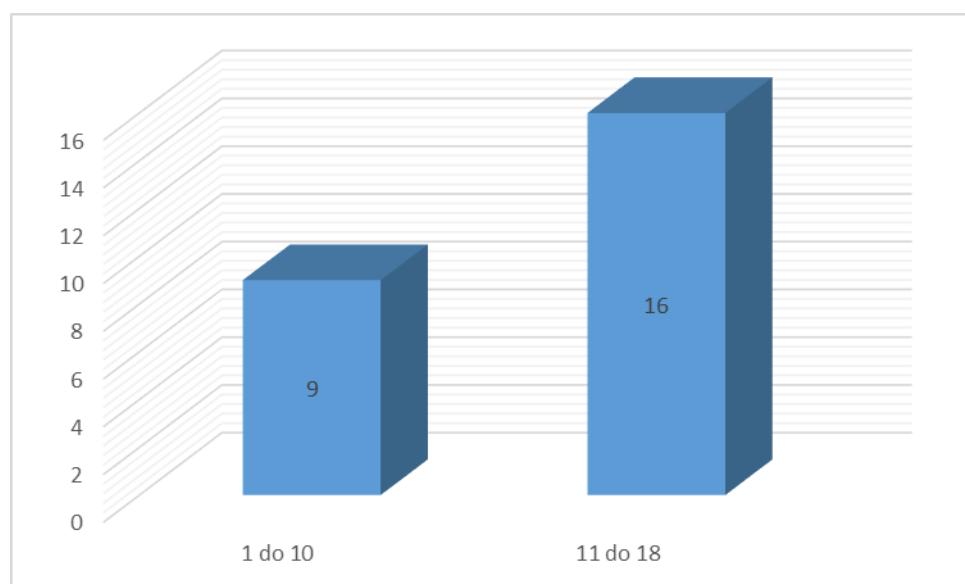
Tabela br. 4 : Struktura ispitanika u odnosu na zaposlenje

Upitnik popunjava	Broj	Procenat	Realan procenat
Zaposlen roditelj	21	84%	84%
Nezaposlen roditelj	4	16%	16%

Sagledavši rezultate prikazane u tabeli broj 4, možemo konstatovati da većina roditelja djece s poteškoćama u razvoju su u radnom odnosu, njih 21, odnosno (84%) je zaposleno, dok 4 ispitanika (roditelja) nisu u radnom odnosu.

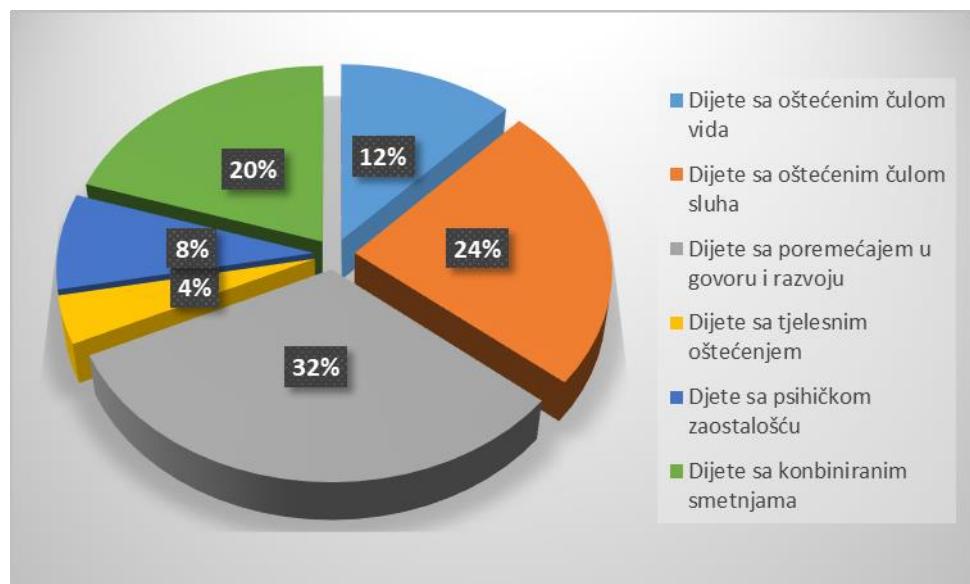
Navedeni pokazatelji ukazuju da većina ispitanika ima organizovanu brigu o djetetu s teškoćama u razvoju unatoč činjenici da u većini bh. zajednica nema razvijena ustanova (vrtića) u kojima bi ova djeca bila smještena za vrijeme odsustva roditelja. Navedeni podaci mogu možda ukazivati da s obzirom na okolnosti u BiH je drugi roditelj u ulozi člana porodice koji je preuzeo brigu o djetetu s teškoćama u razvoju.

Grafikon br. 2 : Starosna dob djeteta s poteškoćama u razvoju

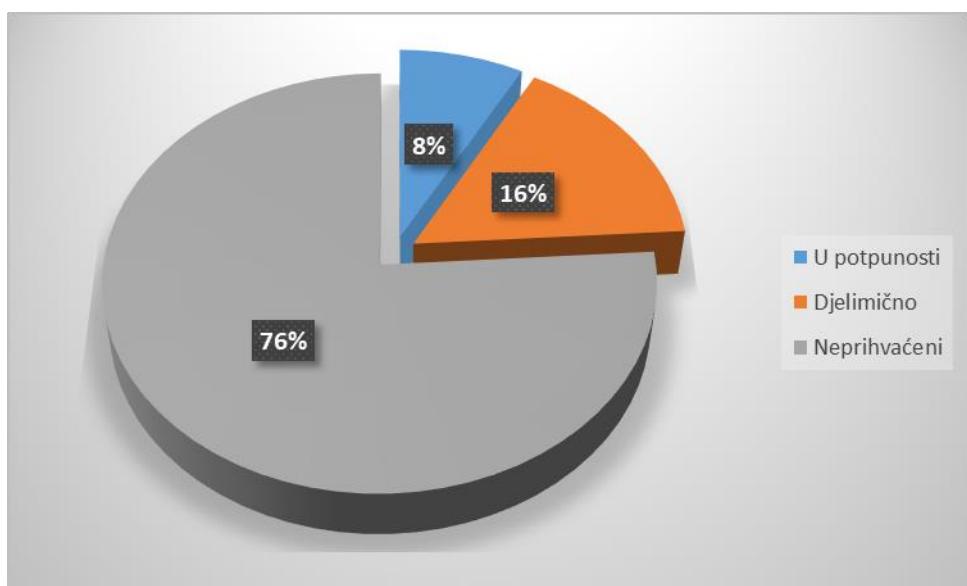
U grafikonu br. 2 možemo vidjeti podatke koji pokazuju starosnu dob djece s poteškoćama u razvoju. Evidentno je da je obuhvaćeno 9 ispitanika čije djece s poteškoćama u razvoju pripada starosnoj dobi do 10 godina, te njih 16 čije dijete pripada starosnoj dobi od 11 do 18 godina.

Grafikon br. 3 : Klasifikacija djece s poteškoćama u razvoju

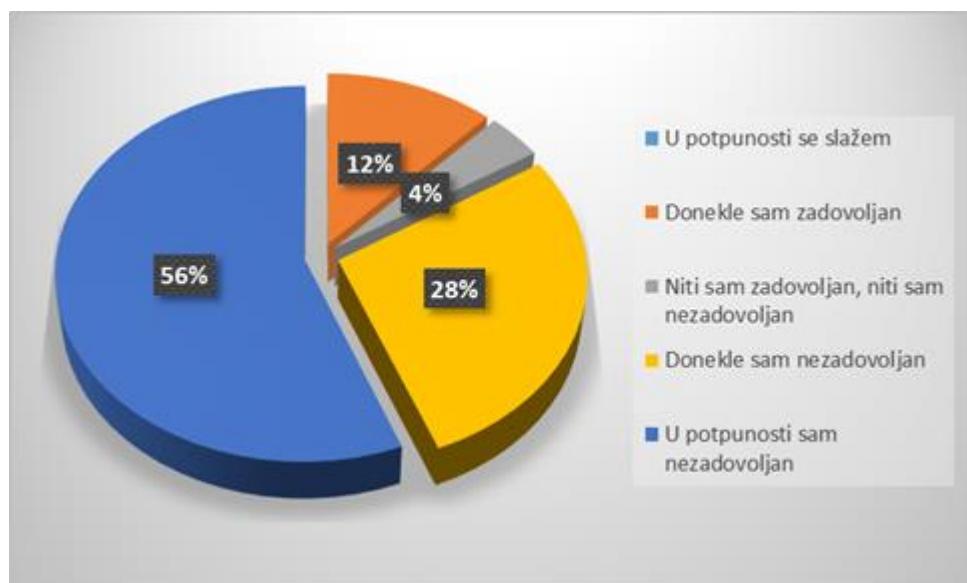
Na prikazanom grafikonu br. 3 možemo vidjeti da je najviše sudjelovalo ispitanika njih 8 odnosno (32%) , koji imaju djecu sa poremećajem u govoru i razvoju, 6 ispitanika odnosno (24%), imaju djecu sa oštećenim sluhom, dok 5 odnosno 20% ispitanika imaju djecu sa kombinovanim smetnjama. Također su u istraživanju uzela učešće, 3 (12%) ispitanika čija su djeca s oštećenim čulom vida, 2 (8%) ispitanika imaju djete s intelektualnim teškoćama, te 1 (4%) ima dijete sa tjelesnim oštećenjem.

Grafikon br. 4: Prihvaćenost roditelja i djece s poteškoćama u razvoju od strane ostalih članova zajednice

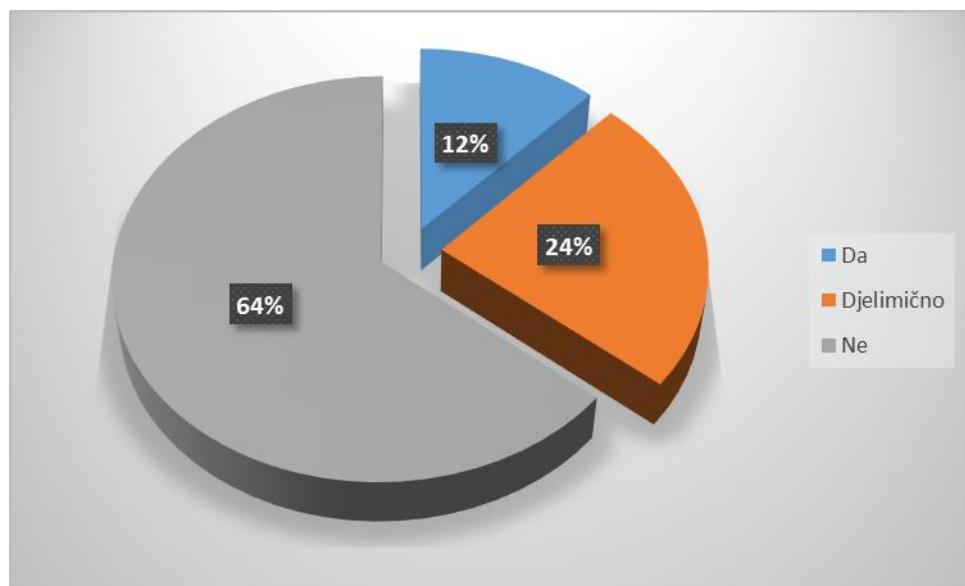
Iz prezentiranih podataka u grafikonu 4 evidentno je da 19 ispitanika, odnosno njih 76 % smatra da su neprihvaćeni u društvu, 4 ili 16% su stava da oni i njihova djeca su djelimično prihvaćeni od stane ostalih članova zajednice, dok 2 ispitanika, odnosno njih 8% smatra da su u potpunosti prihvaćeni od strane ostalih članova zajednice. Na osnovu dobijenih podataka možemo konstatovati da roditelji djece s poteškoćama razvoju, kao i njihova djeca koja su s poteškoćama u razvoju u cijelosti nisu prihvaćena u društu od strane ostalih članova zajednice. Navedeni rezultati su porazni i u suprotnosti su sa zakonskim propisima, posebno je poražavajuće ako se ima u vidu čjenica da se BiH kao potpisnica UN-ove Konvencije o pravima djeteta obavezala da će svakom djetetu osigurati dostojanstveno, sigurno i kvalitetno odrastanje unutar države, što predstavlja predpostavku socialnom uključivanju odnosno prihvatanju.

Grafikon br. 5: Zadovoljstvo roditelja djece s poteškoćama u razvoju s pomoći koju primaju od strane države

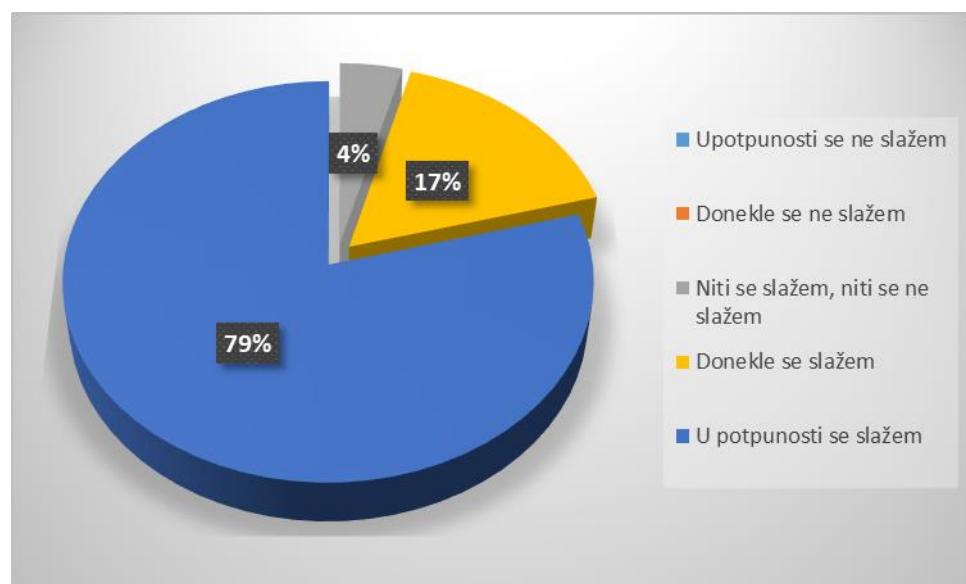
Prema rezultatima iz grafikona broj 5, možemo vidjeti da od ukupno 25 roditelja (ispitanika), njih 14 odnosno 56% u potpunosti su nezadovoljni s pomoći koju primaju od strane države, dok 7 ispitanika, odnosno njih 28% donekle su nezadovoljni pomoći koju primaju od strane države. Nije zanemariv ni podatak da 3 ispitanika odnosno njih 12% su donekle zadovoljni pomoći koju primaju od države, dok nažalost, možemo vidjeti na prikazanom grafikonu da niko od ispitanika nije u potpunosti zadovoljan. Na osnovu prikazanih rezultata možemo konstatovati da su roditelji nezadovoljni pomoći koju primaju od strane države, odnosno da društvo nije angažirano u dovoljnoj mjeri u pružanju pomoći i podrške djeci s poteškoćama u razvoju kao i članovima njihove porodice.

Grafikon br. 6: Da li nailazite na pomoć i razumjevanje od strane društva

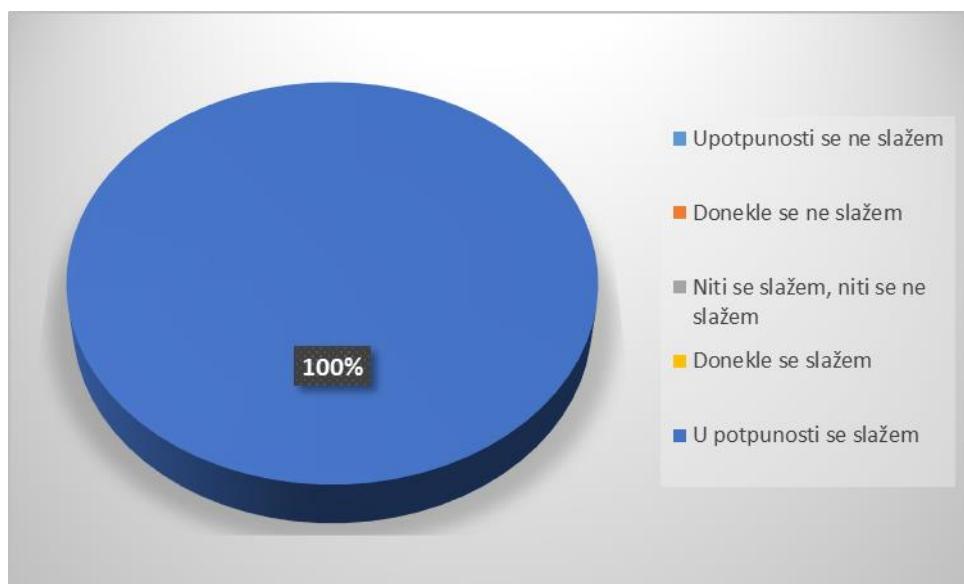
Na osnovu prikazanog grafikona br. 6, možemo konstatovati da 16 ispitanika (roditelja), odnosno njih 64% smatra da ne nailaze na dovoljnu pomoć i razumjevanje od strane društva, dok njih 6, odnosno 24% smatra da od društva dobivaju djelimičnu pomoć. Također 3 ispitanika, odnosno 12% djele stav da u potpunosti nailaze na pomoć i razumjevanje od strane društva. Sagledavši ove rezultate više nego evidentno je da većina ispitanika (64%) nisu zadovoljni sa razumjevanjem od strane društva.

Grafikon br. 7: U Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje

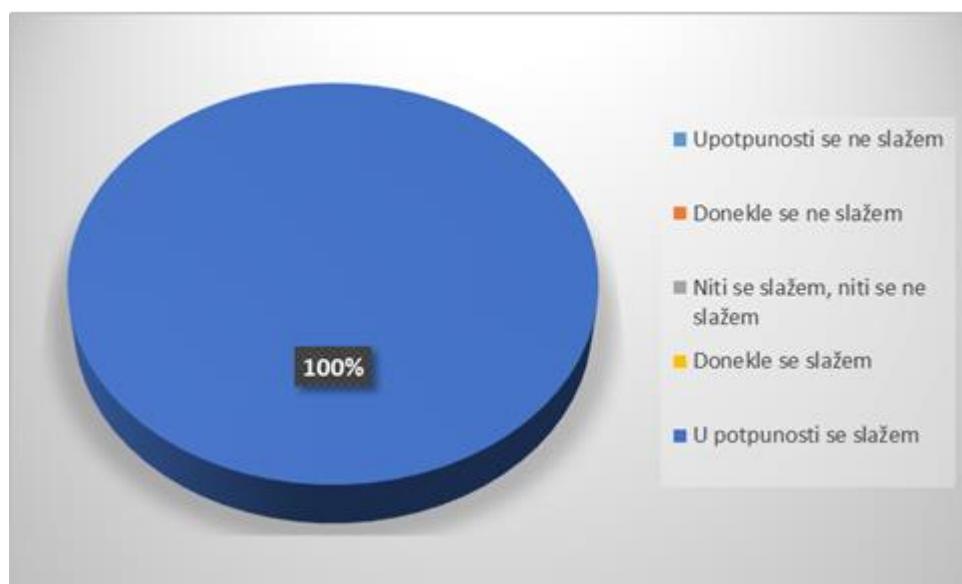
Na osnovu prikazanih rezultata na grafikonu br. 7, možemo konstatovati da od ukupnog broja ispitanika (roditelja djece s poteškoćama u razvoju), većina, tačnije njih 19 odnosno 79% smatra da u Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje djece s poteškoćama u razvoju, dok 4 roditelja, odnosno njih 17 % donekle se slažu s ovom tvrdnjom.

Grafikon br. 8: Roditelji djece s poteškoćama u razvoju najveću socijalnu podršku dobijaju od porodice

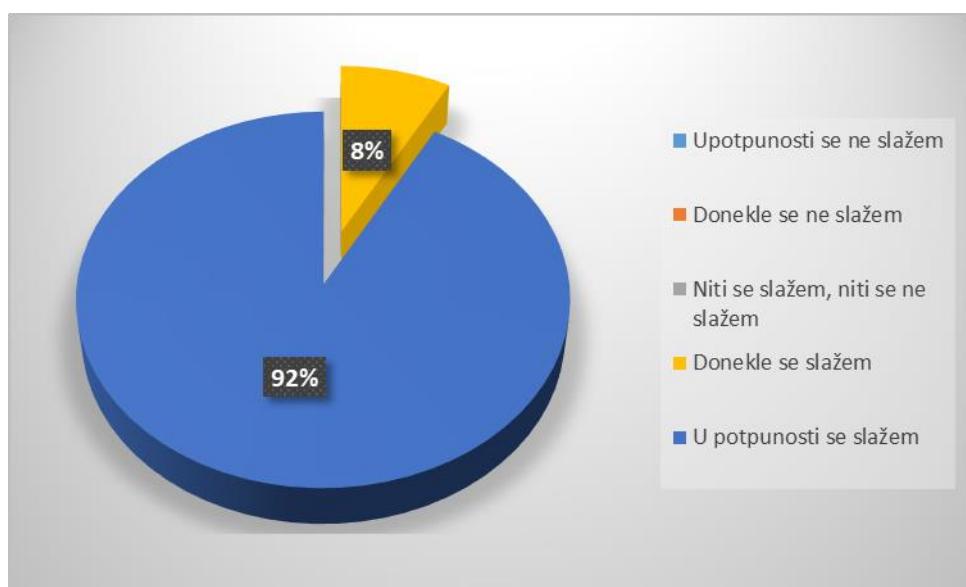
Prema rezultatima prezentiranim u grafikonu br. 8 evidentno je da je prva posebna hipoteza koja glasi: ” Roditelji djece s poteškoćama u razvoju najveću socijalnu podršku dobijaju od porodice” u potpunosti potvrđena. Nažalost takva je situacija u društvu da roditelji djece s poteškoćama u razvoju, ponekad, možda i jedinu podršku koju imaju, dobijaju u krugu svoje najuže porodice i ljudi s kojima su usko povezani. Situacija bi se znatno trebala poboljšati zaživljavanjem Zakona o roditeljima njegovateljima u Federaciji Bosne i Hercegovine, koji je stupio na snagu 22.09.2021.godine. Usvajanje navedenog Zakona predstavlja reformu socijalnih usluga, te s tim u vezi predstavlja neku vrstu podrške porodicama koje imaju člana s poteškoćama u razvoju koji treba stalnu brigu i pomoći drugog lica.

Grafikon br. 9: Djeca sa poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti, koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti

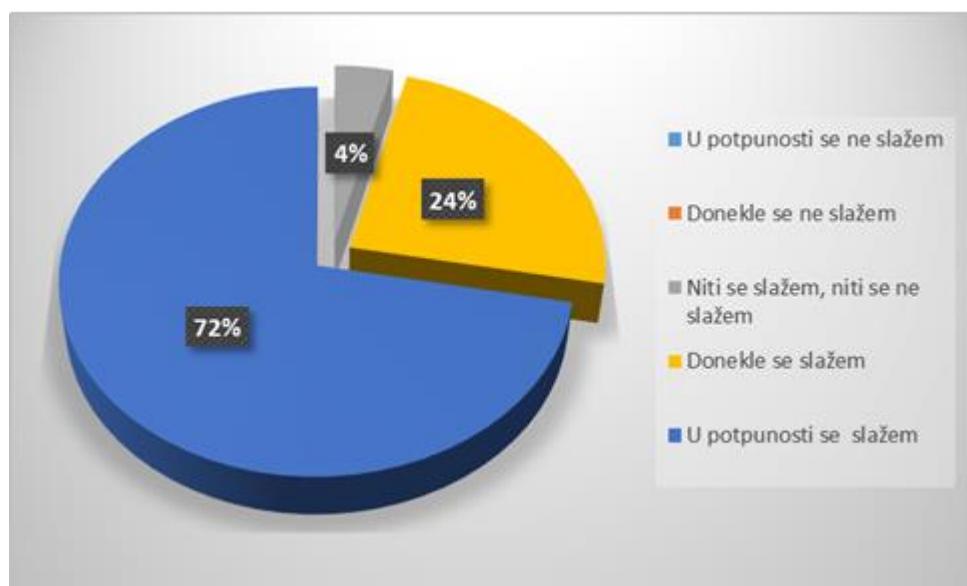
Sagledavši rezultate prezentirane u grafikonu br. 9, može se konstatovati da je stopostotono potvrđena pojedinačna hipoteza koja glasi „Djeca s poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti“. Dakle, djeca sa poteškoćama u razvoju kroz uključivanje u društvo, adekvatnim pristupom i radom, kroz razne aktivnosti, sport i sl., mogu doći do izražaja kroz isticanje posobnosti i mogućnosti svakog od njih, a samim tim uticati i na svijest šire zajednice o mogućnostima i sposobnostima ove skupine koja može mnogo pridonjeti ukoliko joj se pruži podrška i prilika.

Grafikon br. 10: Potrebno je implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo koji ne bi tretirao djecu sa poteškoćama u razvoju samo kao problem individua već i kao problem društva

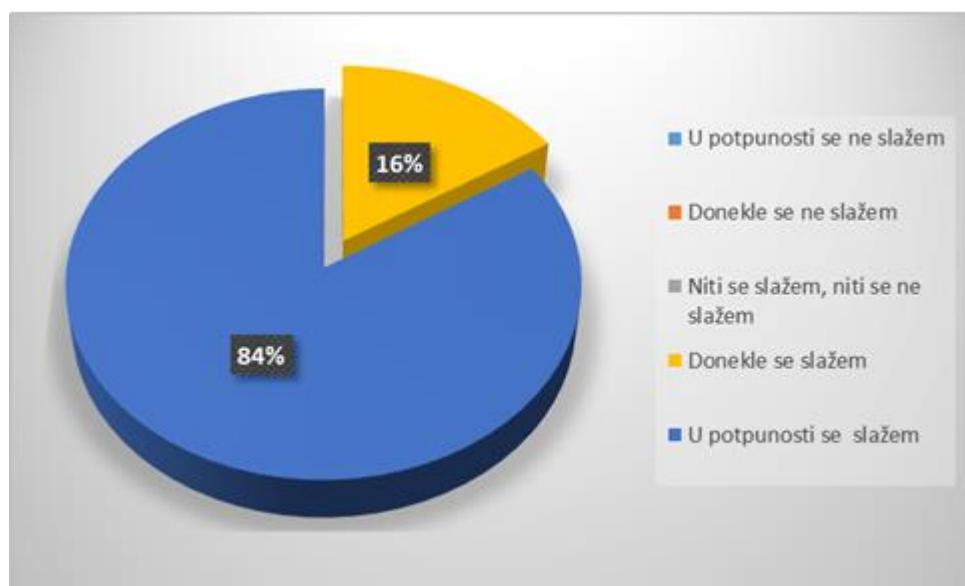
Na prikazanom grafikonu br. 10, možemo vidjeti da većina roditelja njih 23 odnosno (92%) se u potpunosti slaže s tvrdnjom da je potrebno implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo koji ne bi tretirao djecu sa poteškoćama u razvoju samo kao problem individua, već i kao problem društva, dok samo 2 roditelja 8% (ispitanika) se donekle slaže s sa navedenom tvrdnjom. Na osnovu prezentiranih rezultata možemo konstatovati da se potvrđuje pojedinačna hipoteza koja glasi: „Potrebno je implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo koji ne bi tretirao djecu sa poteškoćama u razvoju samo kao problem individua, već i kao problem društva“.

Grafikon br. 11: Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost

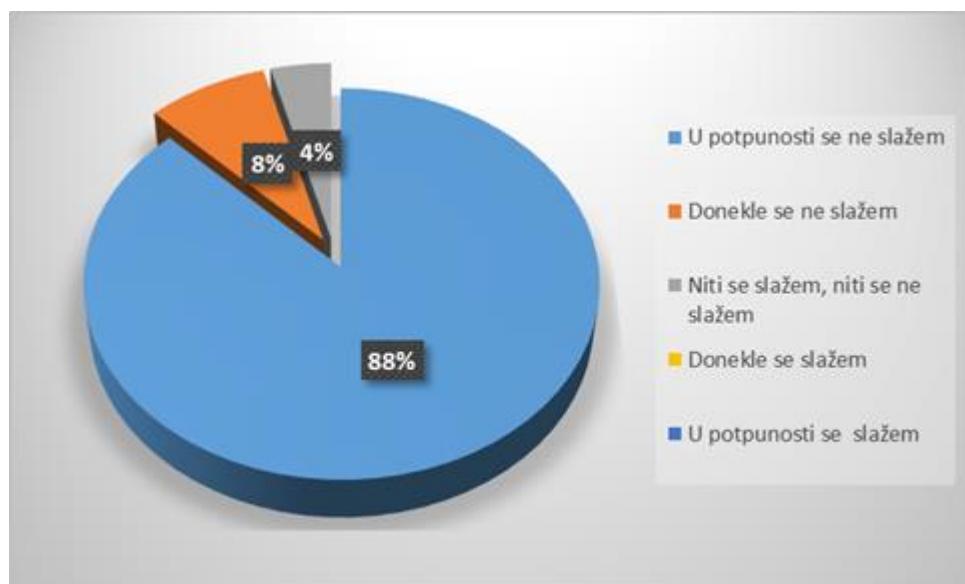
Prema prikazanim rezultatima na grafikonu 11 može se uvidjeti da 18 ispitanika, odnosno njih 72 % u potpunosti se slaže da nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost djece s poteškoćama u razvoju, dok 6 ispitanika, odnosno njih 24% donekle se slaže sa ovom tvrdnjom. Samo jedan od ispitanika niti se slaže, niti se ne slaže sa navedenom tvrdnjom. Na osnovu prezentiranih rezultata može se konstatovati da je nedovoljna informiranost javnosti jedan od ključnih faktora što se socijalna uključenost djece s poteškoćama u razvoju ne sprovodi na adekvatan način.

Grafikon br. 12: Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvijeta za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u zajednicu

Prema prezentiranim rezultatima većina ispitanika, tačnije njih 84% u potpunosti se slaže sa tvrdnjom da društvo nije angažovano u dovoljnoj mjeri u pružanju pomoći i podrške djeci s poteškoćama u razvoju kao i članovima njihove porodice. Samo 16% ispitanika donekle se slaže sa navdenom konstatacijom. S obzirom na dobivene rezultate koji eklatantno govore da većina potvrđuje postavljenu tvrdnju može se konstatovati da je potvrđena peta posebna hipoteza koja glasi: "Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvijeta za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u zajednicu".

Grafikon br. 13: Javnost je dovoljno uključena u problematiku i teškoće djece s poteškoćama u razvoju

Na osnovu prikazanih rezultata na grafikonu br.13. možemo konstatovati da 22 ispitanika, odnosno 88% u potpunosti se ne slažu s tvrdnjom da je javnost dovoljno uključena u problematiku i teškoće djece s poteškoćama u razvoju, dok 2 ispitanika odnosno njih 8% donekle se ne slaže s ovom tvrdnjom. Također jedan ispitanik se niti slaže, niti ne slaže s navedenom tvrdnjom. Navedeni podaci nesumnjivo ukazuju na činjenicu da je potrebnno kreirati mjere u lokalnoj zajednici u cilju uključivanja šire javnosti u pružanju podrške ovoj skupini članova društva.

b) Stavovi stručnih saradnika

Tabela br. 5: Podaci o ispitanicima

Upitnik popunjava	Broj	Procenat	Realni procenat
Pedagog	3	8,6%	8,6%
Defektolog	1	2,9%	2,9%
Socijalni radnik	8	22,9%	22,9%
Odgajatelj	7	20%	20%
Nastavnik	17	45,6%	45,6%
Ukupno	36	100%	100%

Prema prikazanim rezultatima u tabeli br.5 možemo vidjeti da je istraživanjem obuhvaćeno ukupno 36 ispitanika od čega su 3 (8,6%) pedagozi, 1 odnosno 2,9 % ispitanika su defektolozi, 8 odnosno 22,9% socijalni radnici, 7 odnosno 20% ispitanika su odgajatelji i 17 odnosno 45,6% su nastavnici. Na osnovu prezentiranih rezultata možemo konstatovati da je u istraživanju najviše sudjelovalo ispitanika (nastavnika) njih 17 odnosno 45,6%.

Tabela br. 6: Struktura ispitanika u odnosu na spol

Spol ispitanika	Broj	Procenat	Realni procenat
Muški	9	25%	25%
Ženski	27	75%	75%
Ukupno	36	100%	100%

Prema prezentiranim podacima, možemo kontatovati da su u istraživanju daleko veći interes pokazale osobe ženskog spola, jer od ukupno 36 ispitanika samo 9 osoba je muškog spola.

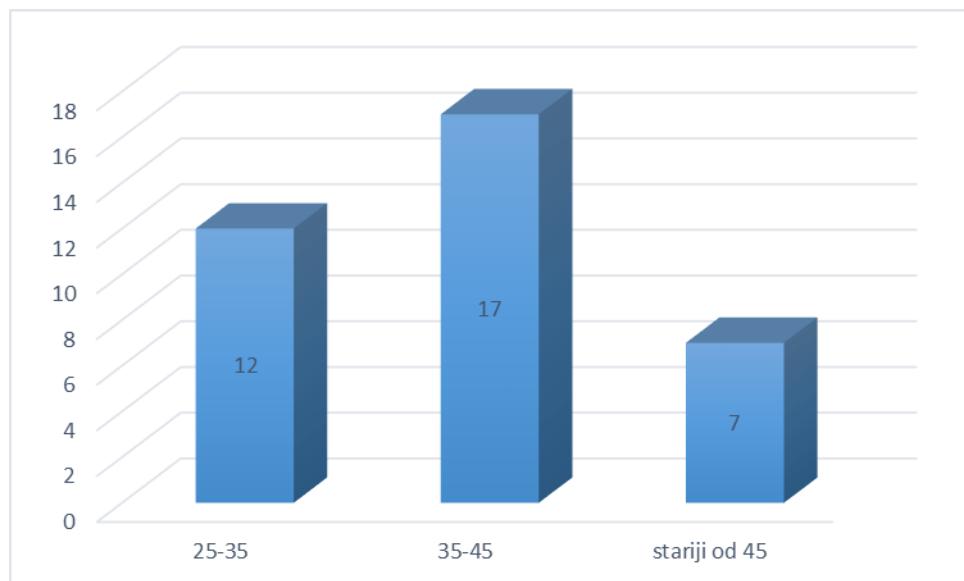
Prema dobijenim podacima možemo zaključiti da osobe ženskog spola izražavaju veću empatičnost za pitanja ovog tipa, odnosno za rješavanja problematike u kojoj se nalaze djeca s poteškoćama.

Tabela br. 7: Stručna spremu ispitanika

Stručna spremu ispitanika	Broj	Procenat	Realni procenat
Visoka stručna sprema	3	8,3%	8,3%
Viša stručna spremu	22	61,1%	61,1%
Magistar	11	30,6%	30,6%
Doktor nauka	/	/	/
Ukupno	36	100%	100%

U tabeli broj 7., možemo vidjeti stručnu spremu ispitanika. U istraživanju su najviše sudjelovali stručni saradnici sa, višom stručnom spremom (njih 22, odnosno 61,1%), poslije njih slijede magistri njih 11, odnosno (30,6%), dok 3, odnosno (8,3%) ispitanika su stručnjaci sa visokom stručnom spremom.

Grafikon br. 14. Starosna dob ispitanika

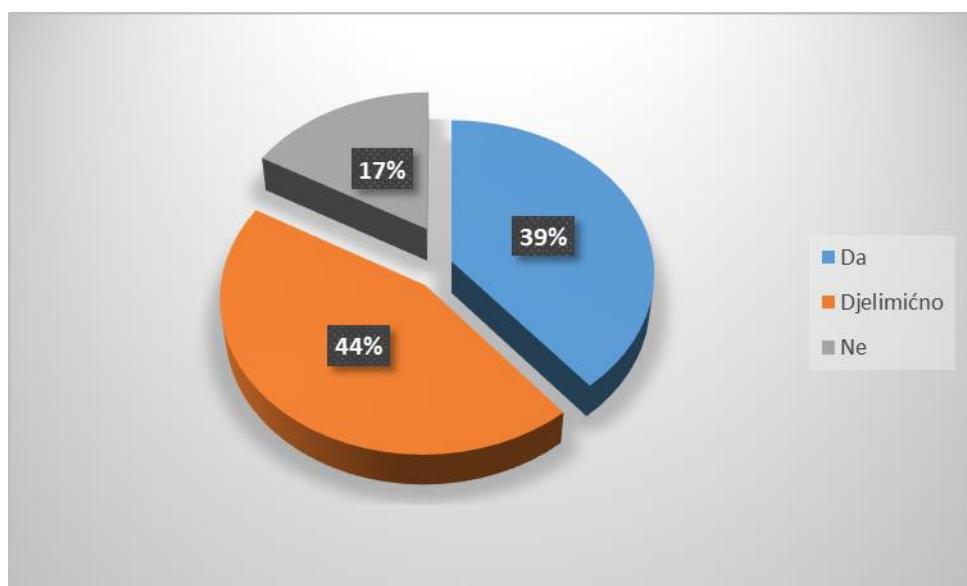
U grafikonu br. 14, možemo vidjeti podatke koji pokazuju starosnu dob ispitanika. Stoga je evidentno da od ukupnog broja ispitanika (36) njih 12 ili 33% pripada starosnoj skupini od 25-35 godina, 17 odnosno 47% ispitanika pripada starosnoj skupini od 35 do 45 godina, dok sedam ispitanika odnosno 20% pripada starosnoj skupini starijoj od 45 godina.

Tabela br. 8. Naziv institucije u kojoj stručni saradnici rade

Naziv institucije	Broj	Procenat	Realni procenat
Vrtić	9	25%	25%
Škola	23	64%	64%
Dom zdravlja	4	11%	11%
Ukupno	36	100%	100%

U tabeli broj 8 možemo vidjeti naziv institucija u kojoj stručni saradnici rade. U istraživanju je najviše sudjelovalo stručnih saradnika koji rade u školi, njih 23, odnosno (64%), poslije njih slijede stručni saradnici koji rade u vrtićima njih 9, odnosno (25%), dok njih 4, odnosno (11%) radi u domu zdravlja.

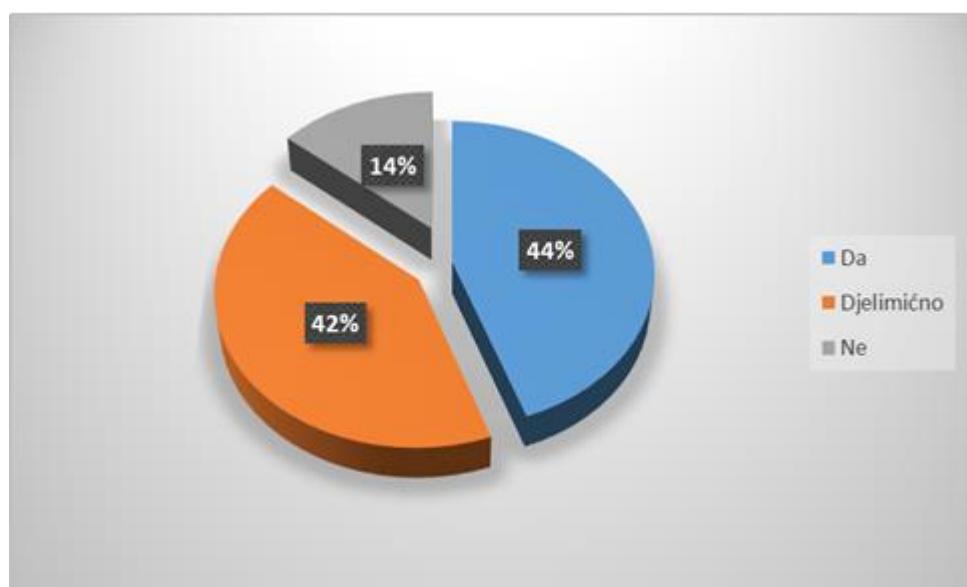
Grafikon br. 15. Da li uspješnost integracije djece s poteškoćama u razvoju ovisi o dobi djeteta?

Na prikazanom grafikonu broj 15 možemo vidjeti da većina stručnih saradnika (ispitanika) se djelimično slažu s tim da uspješnost integracije djece s poteškoćama u razvoju ovisi o dobi djeteta, dok 14 odnosno 39% ispitanika su mišljenja da uspješnost integracije djece s poteškoćama u razvoju ovisi o dobi djeteta, a samo 6 ispitanika, odnosno njih (17%) su mišljenja da uspješnost integracije djece s poteškoćama u razvoju ne ovisi o dobi djeteta.

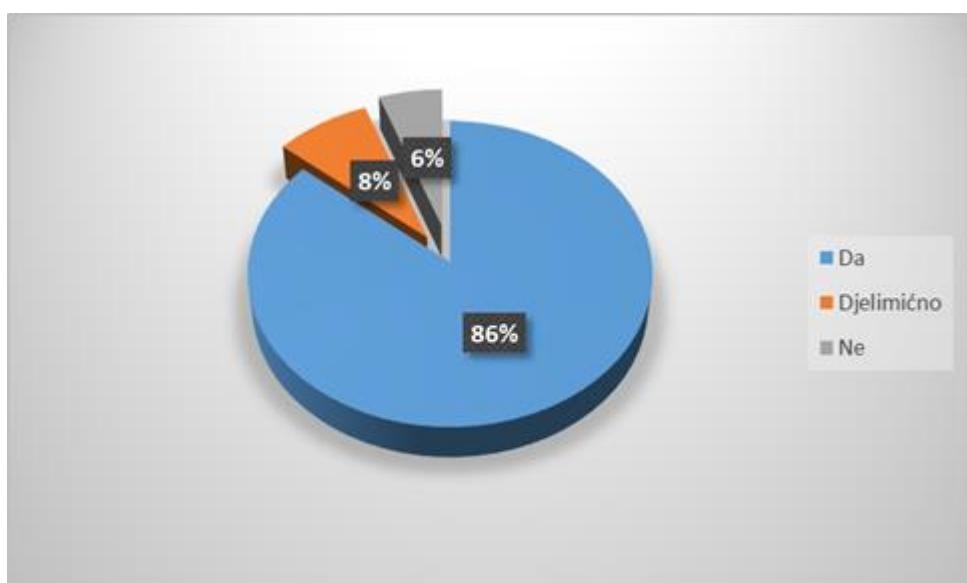
Prezentirani rezultati mogu ukazati na činjenicu da svako djete, bez obzira na uzrast, može biti integrirano u zajednicu ukoliko postoji adekvatne mreže usluga.

Grafikon br. 16. Da li smatrate da u KS izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje, a koje je determinisano neadekvatnom percepcijom prava djece s poteškoćama u razvoju?

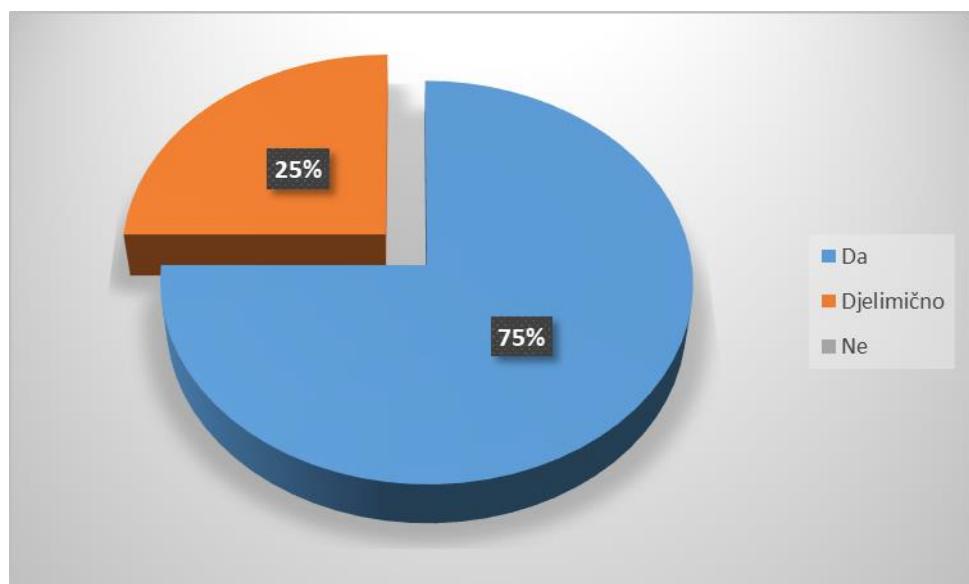
Sagledavši rezultate koji su prestavljeni u grafikonu br. 16 možemo uvidjeti da od ukupnog broja ispitanika 16 ispitanika, odnosno njih 44% smatra da u KS izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje, a koje je determinisano neadekvatnom percepcijom te djece. Približan broj ispitanika, njih 15 odnosno 42%, se djelimično slaže dok 5 ispitanika, odnosno njih 14% se ne slaže s navedenom tvrdnjom. Sagledavši rezultate koji su prikazani na ovom grafikonu, možemo konstatovati da prema mišljenju većine stručnih saradnika se potvrđuje glavna hipoteza, koja glasi: U Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i statistična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju, što implicira loše razumjevanje, a koje je determinisano neadekvatnom percepcijom prava djece s poteškoćama u razvoju.

Grafikon br. 17: Da li po Vašem mišljenju jačanje institucija u lokalnoj zajednici je od posebnog značaja za ostvarivanje veće socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju?

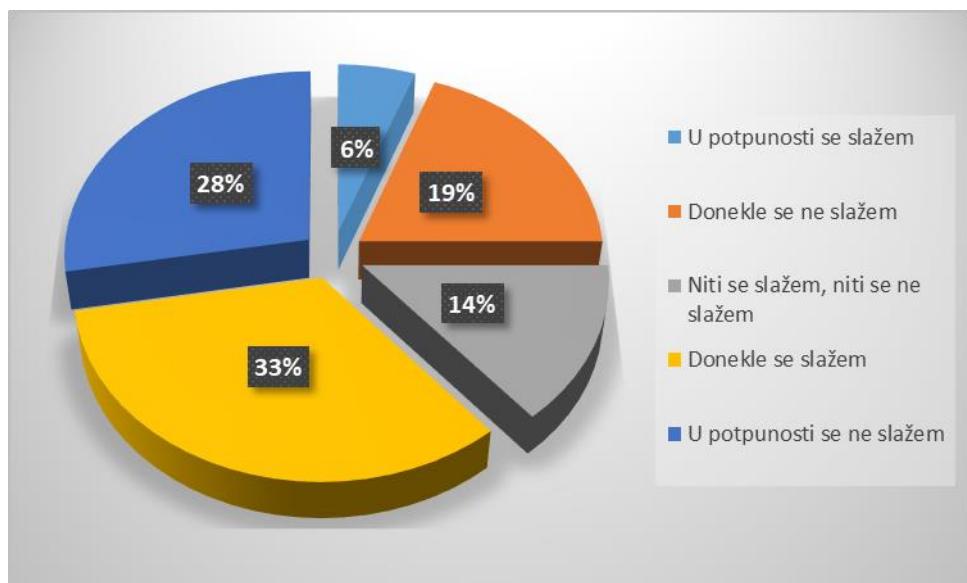
Na osnovu prikazanih rezultata na grafikonu broj 17 možemo konstatovati da većina stručnih saradnika (ispitanika) se slažu sa stavom da jačanje institucija u lokalnoj zajednici je od posebnog značaja za ostvarivanje veće socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju, dok 3 ispitanika odnosno njih (8%) se djelimično slažu s ovim stavom. Svega 2 ispitanika odnosno njih 6% se ne slažu sa stavom da jačanje institucija u lokalnoj zajednici je od posebnog značaja za ostvarivanje veće socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju. Dobijeni podaci potvrđuju tvrdnju navedenu u izvještaju o stanju djece s poteškoćama u razvoju (Unicef, 2013) gdje je istaknuto da je „odgovor na situaciju djece sa poteškoćama u razvoju uglavnom ograničen na institucionalizaciju, napuštanje ili zanemarivanje“.

Grafikon br. 18: Da li je potrebno implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju samo kao problem individua, već i kao problem društva?

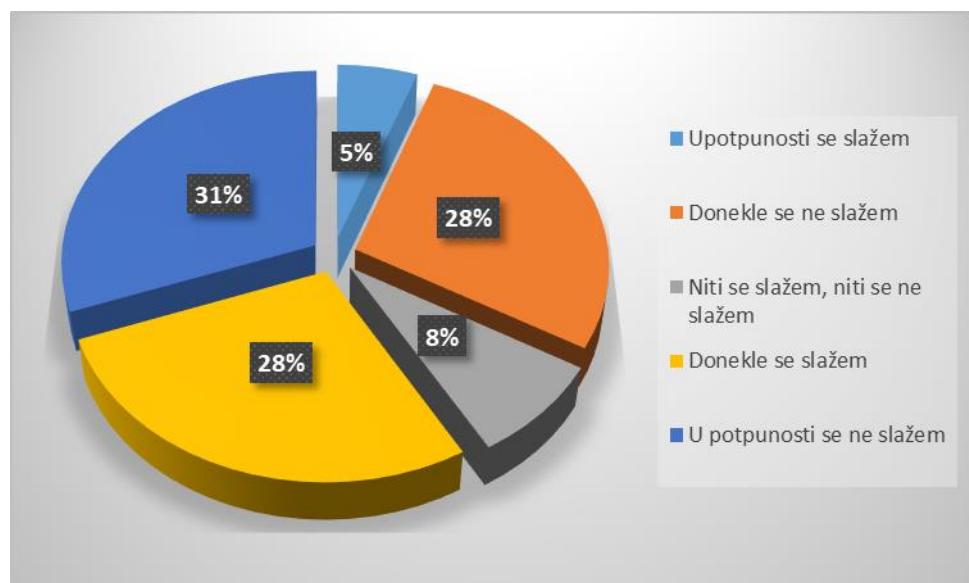
Sagledavši rezultate na grafikonu broj 18 može se konstatovati da se većina ispitanika njih 27 (75%) u potpunosti slaže sa stavom da je potrebno implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju samo kao problem individua, već i kao problem društva. Uzimajući u obzir navedeno (75% ispitanika u potpunosti se slaže sa postavljenom tvrdnjom) može se konstatovati da je potvrđena pojedinačna hipoteza koja glasi „Potrebno je implementirati poseban socijalni model u KS koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju samo kao problem individua, već i kao problem društva“. Sagledavši rezultate na ovom grafikonu moćemo konstatovati da se mišljenje roditelja i stručnih saradnika podudara s ovom tvrdnjom.

Grafikon br. 19: U BiH, kao i u Kantonu Sarajevo postoji u dovoljnoj mjeri razvijena svijest o pravima i sposobnostima djece s poteškoćama u razvoju

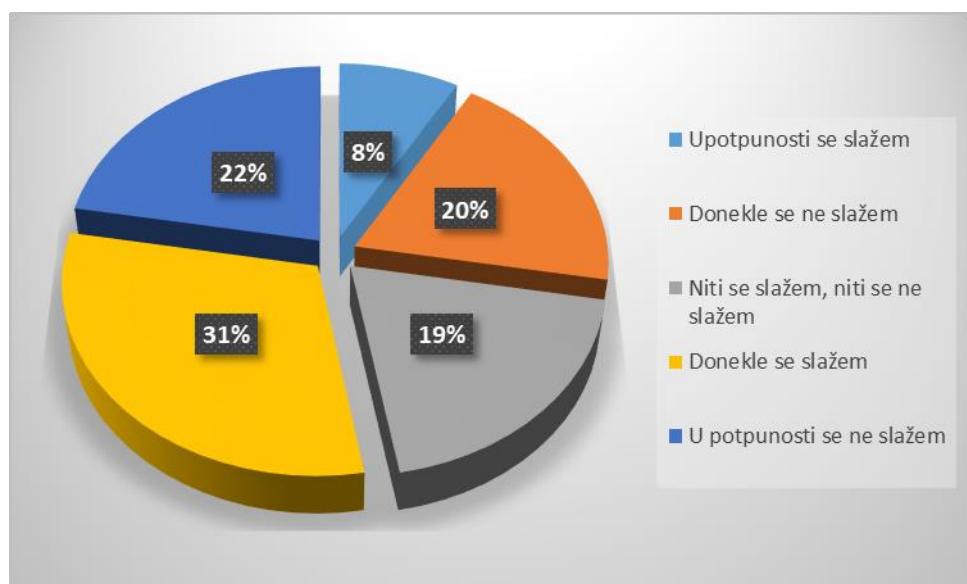
Na prikazanom grafikonu broj 19 možemo vidjeti da 12 ispitanika (33%) donekle se slaže s tvrdnjom koja glasi: „U BiH, kao i u Kantonu Sarajevo, postoji u dovoljnoj mjeri razvijena svijest o pravima i sposobnostima djece s poteškoćama u razvoju“. Samo dva ispitanika manja, dakle njih 10 odnosno 28% u potpunosti se ne slaže s navedenom tvrdnjom, dok donekle se ne slaže 7 ispitanika (19%). Također 5 ispitanika, odnomo njih 14% niti se slaže, niti se ne slaže s navedenom tvrdnjim, dok 2 ispitanika, odnosno njih 6% u potpunosti se slaže s navedenom tvrdnjom. Unatoč podjeljenim stavovima evidentno je da najviše ispitanika (33%) djeli mišljenje da samo donekle postoji u dovoljnoj mjeri razvijena svijest o pravima i sposobnostima djece s teškoćama u razvoju. S obzirom na pokazatelje sigurno da bi trebalo biti uvedeno niz mjera koje bi pridonijele razvoju svijesti o pravima, ali i o mogućnostima ove višestruko socijalne isključene skupine.

Grafikon br. 20: Javnost je dovoljno uključena u problematiku i teškoće djece s poteškoćama u razvoju

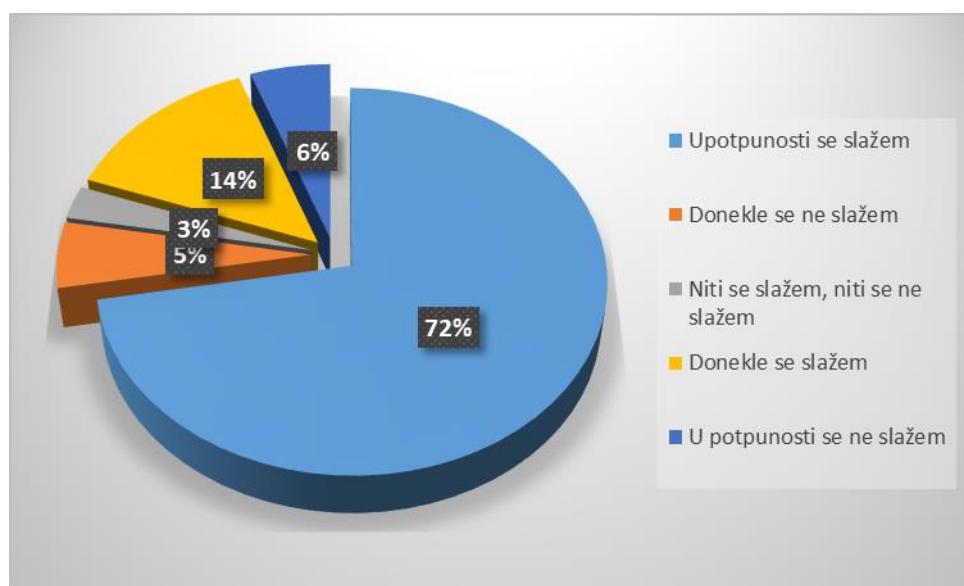
Prema prezentiranim rezultatima u grafikonu br. 20 od ukupnog broja (36) stručnih saradnika (ispitanika), njih 11 odnosno 31% se u potpunosti ne slaže sa tvrdnjom koja glasi: „Javnost je dovoljno uključena u problematiku i teškoće djece s poteškoćama u razvoju“. Ukupno 10 (28%) ispitanika donekle se slaže, dok isto toliko ispitanika (10 ili 28%) donekle se ne slaže s navedenom tvrdnjom. Također se 8% ispitanika (3) niti slaže, niti ne slaže, a svega 2 ispitanika odnosno njih 5% se u potpunosti slažu s navedenom tvrdnjom.

Grafikon br. 21: Državne strukture su uključene u poduzimanju svih neophodnih aktivnosti kako bi se dijete s poteškoćama u razvoju uključilo u nezavisno življenje i potpuno sudjelovanje u svim područjima života

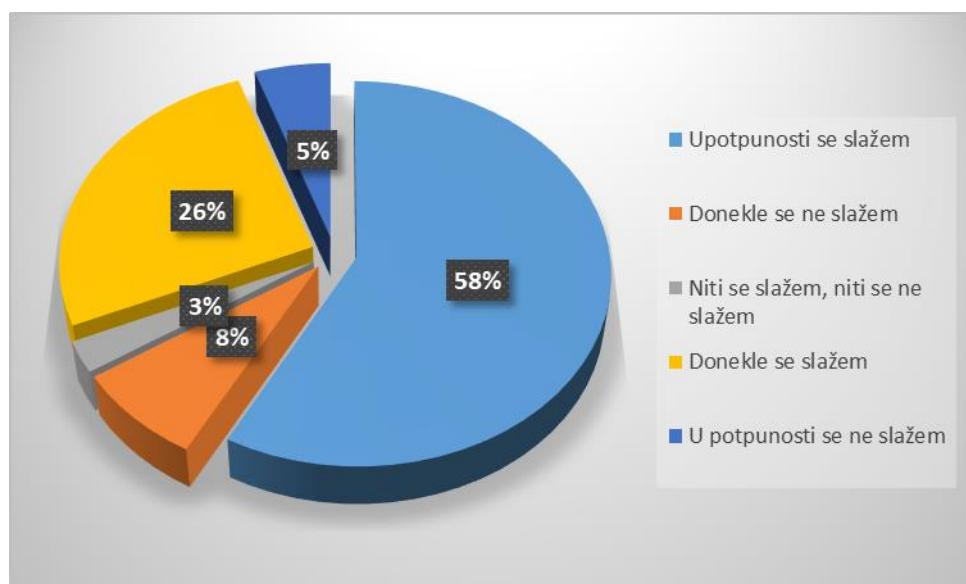
Na prikazanom grafikonu broj 21 možemo vidjeti da većina ispitanika njih 11 odnosno 31% donekle se slaže sa tvrdnjom da su državne strukture uključene u poduzimanju svih neophodnih aktivnosti kako bi se dijete s poteškoćama u razvoju uključilo u nezavisno življenje i potpuno sudjelovanje u svim područjima života. S navedenom tvrdnjom u potpunosti se ne slaže 8 ispitanika, odnosno njih 22%, dok se 7 ispitanika, odnosno njih 20% donekle ne slaže. Također 7 ispitanika odnosno njih 19% niti se slaže, niti ne slaže s ovom tvrdnjom, dok samo 3 stručna saradnika (ispitanika), odnosno njih 8% se u potpunosti slažu s navedenom tvrdnjom. Podjeljenost slaganja stručnjaka sa postavljenom tvrdnjom može ukazati na činjenicu da ni sami nisu dovoljno upoznati sa navedenom problematikom.

Grafikon br. 22: Djeca s poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti

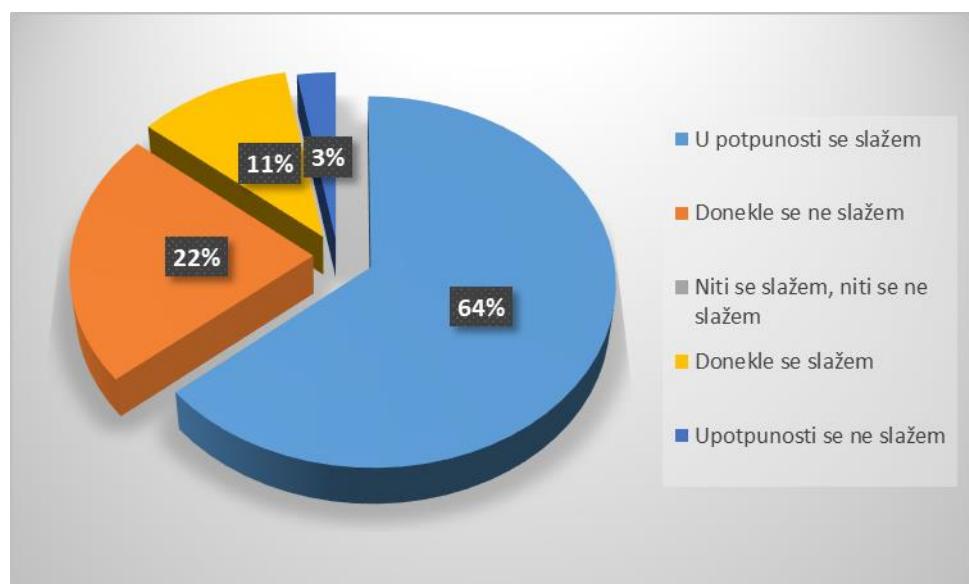
Na prikazanaom grafikonu broj 22 može se vidjeti da većina stručnih saradnika njih 26, odnosno 72% se slaže sa tvrdnjom da djeca s poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti, dok njih 5, odnosno 14% se donekle slaže sa ovom tvrdnjom. U potpunosti se ne slaže 2, odnosno 6%, a donekle se ne slaže 2, odnosno 5% ispitanika. Također prema dobijenim rezultatima niti se slaže, niti ne slaže samo 1, odnosno 3% ispitanika. Iz prezentiranih rezultata može se zaključiti da svako djete prema svojim mogućnostima može pridonjeti društvu, ali da treba stvarati ambijent u kojem bi te sposobnosti došle do izražaja.

Grafikon br. 23: Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost

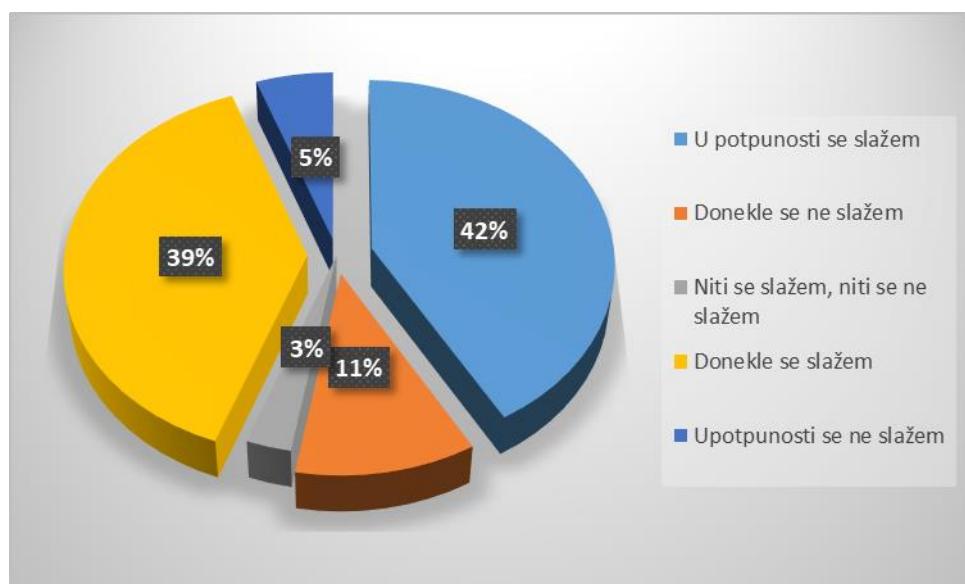
Na prikazanom grafikonu broj 23 možemo vidjeti da više od polovine ispitanika se u potpunosti slaže sa tvrdnjom koja glasi : „Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost“, dok 10 odnosno njih 26% donekle se slaže s navedenom tvrdnjom, donekle se ne slaže s navedenom tvrdnjom 3 odnosno 8% ispitanika, dok 2 ispitanika, odnosno njih 5% u potpunosti se ne slaže s navedenom tvrdnjom. Samo jedan (1) ispitanik, (3%) se niti slaže, niti ne slaže s navedenom trdnjom. Sagledavši rezultate na prikazanom grafikonu možemo konstatovati da je potvrđena pojedinačna hipoteza koja glasi: „Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost “ .

Grafikon br. 24: Smatrate li da inkluzija na predškolskoj razini uvodi djete s poteškoćama u razvoju u sve društvene sfere u kojima participiraju njihovi vršnjaci, što samim tim pomaže da se razvije samopouzdanje i povjerenje?

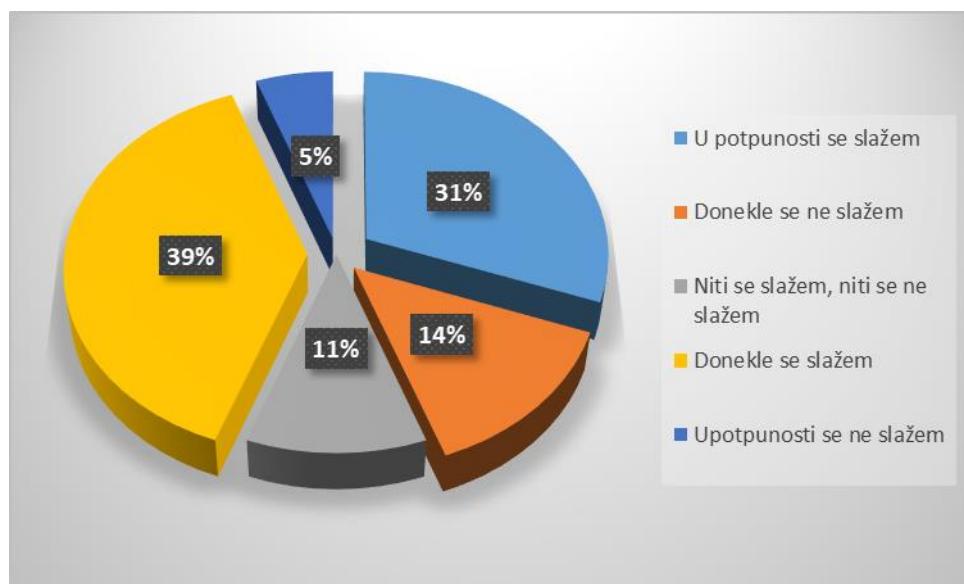
Sagledavši rezultate na prikazanom grafikonu evidentno je da većina ispitanika (stručnih saradnika), tačnije njih 23 odnosno 64% smatra da inkluzija na predškolskoj razini uvodi djete s poteškoćama u razvoju u sve društvene sfere u kojima participiraju njihovi vršnjaci, što samim tim pomaže da se razvije samopouzdanje i povjerenje. Prezentirani pokazatelj ukazuje na značaj predškolskog obrazovanja za djecu s teškoćama u razvoju, te samim tim na neophodnost razvijanja i prilagođavanja novih pristupa u tim ustanovama svim kategorijama djece s teškoćama u razvoju.

Grafikon br. 25: U Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje, a koje je determinirano neadekvatnom percepcijom prava djece s poteškoćama u razvoju

O tvrdnji koja glasi: „U Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje, a koje je determinirano neadekvatnom percepcijom prava djece s poteškoćama u razvoju“, ispitanici imaju različite stavove jer se jedan (1) ispitanik (3%) niti slaže, niti ne slaže s navedenom tvrdnjom, u potpunosti se ne slažu dva (2) odnosno 5%, donekle se ne slaže njih 4 odnosno 11%, dok 14 ispitanika odnosno njih 39% se donekle slaže. Najviše stručnjaka njih 15 odnosno njih 42% u potpunosti se slaže s navedenom tvrdnjom. Dakle unatoč podjeljenim stavovima ne treba zanemariti da ipak najviše ispitanika (15 ili 42%) smatra da u Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje, a koje je determinirano neadekvatnom percepcijom prava djece s poteškoćama u razvoju, te da je samim tim potrebno puno više angažovanosti svih važnih aktera.

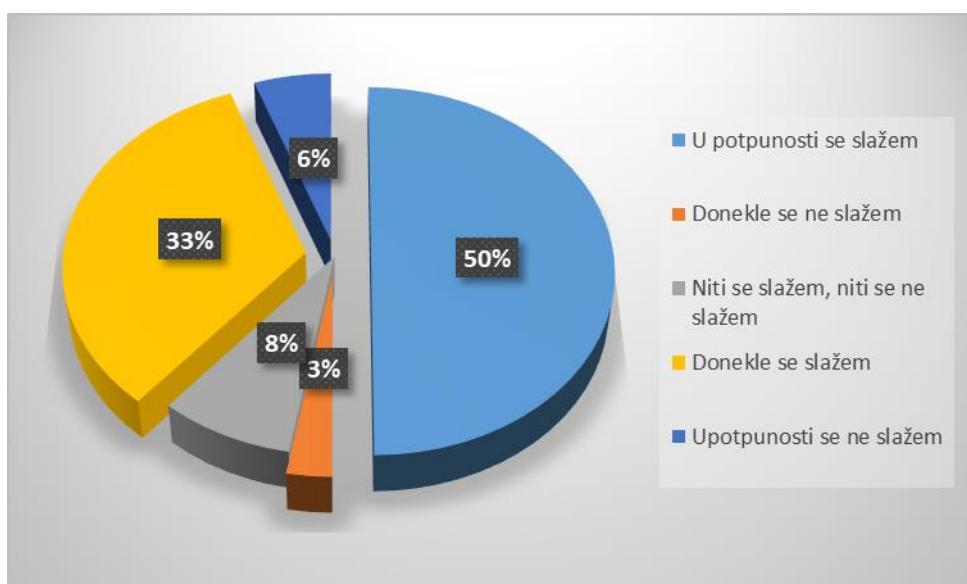
Grafikon br. 26: Smatrate li da se obrazovanje djece s poteškoćama u razvoju obavlja prema zastarijelim tehnikama rada koje su neusklađene s potrebama modernog društva?

Na prikazanom grafikonu broj 26 možemo vidjeti da većina ispitanika njih 14 odnosno (39%) donekle se slaže sa tvrdnjom da se obrazovanje djece s poteškoćama u razvoju obavlja prema zastarijelim tehnikama rada koje su neusklađene s potrebama modernog društva. Ukupno 11 ispitanika, odnosno njih 31% se u potpunosti slaže s navedenom tvrdnjom, donekle se ne slaže 5 odnosno 14% ispitanika, a samo jedno manje, tj. 4 ispitanika (11%) niti se slaže, niti ne slaže s navedenom tvrdnjom. Samo dva ispitanika (5%) u potpunosti se ne slaže s navedenom tvrdnjom.

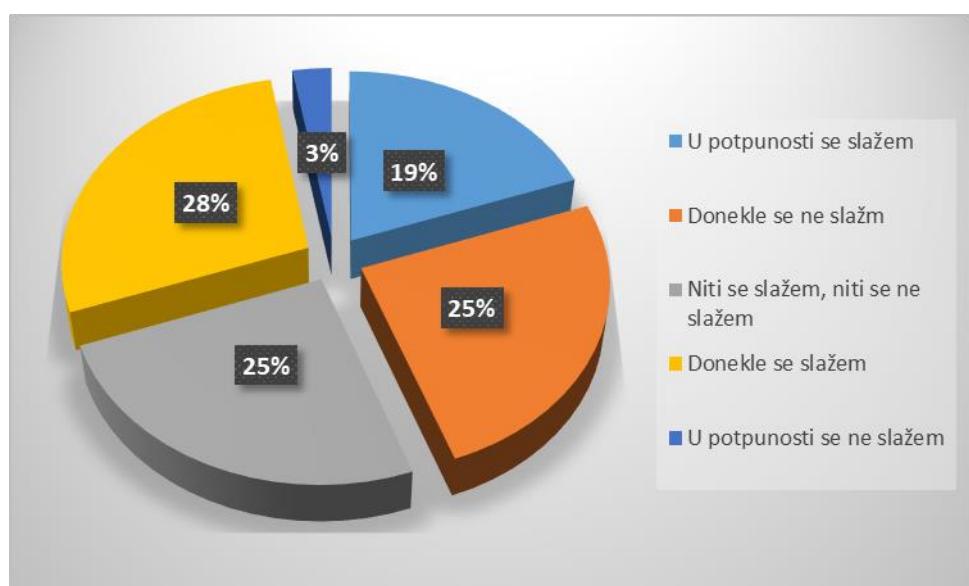
Unatoč djelimičnoj podjeljenosti sastava kod stručnjaka koji su obuhvaćeni ovim istraživanjem nesumljivo da je neophodno uvesti reforme u obrazovni sistem što se može postići kroz promoviranje inkluzije i jednakosti, djece s teškoćama u razvoju, posebno kroz podršku u navedenim aktivnostima od strane svojih porodica, organizacija osoba sa teškoćama u razvoju, udruženja roditelja i grupa u zajednici (UNICEF 2013).

Grafikon br. 27: Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvjeta za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u zajednicu

Sagledavši rezultate koji su prikazani na grafikonu broj 27 možemo vidjeti da polovina ispitanika u potpunosti se slaže sa tvrdnjom koja glasi: „Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvjeta za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u zajednici“, dok 12 odnosno (33%) donekle se s njom slaže. Također se 3 odnosno 8% ispitanika niti se slaže, niti se ne slaže, 2 ispitanika, odnosno njih 6% u potpunosti se ne slaže i 1 ispitanik, odnosno njih 3% donekle se ne slaže s navedenom tvrdnjom. Na osnovu prezentiranih rezultata, i uz malu prednost onih koji su se u potpunosti složili sa navedenom tvrdnjom može konstatovati da je potvrđena pojedinačna hipoteza koja glasi: „Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvjeta za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u zajednicu“.

Grafikon br. 28: U BiH nacionalni propisi koji propisuju prava djece s poteškoćama u razvoju usaglašeni su sa UN Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom

Sagledavši rezultate na grafikonu broj 28 može se uvidjeti da se isti broj ispitanika (9 ili 25%) niti slaže niti ne slaže i donekle se ne slaže sa konstatacijom da su u BiH nacionalni propisi koji propisuju prava djece s poteškoćama u razvoju usaglašeni sa UN Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom. Ipak najviše je onih (28% ili 10 ispitanika) koji se djelimično slažu sa navedenim. Nije zanemariv ni pokazatelj da se 19% ispitanika u potpunosti slažu sa spomenutom konstatacijom. Imajući u vidu prilično podjeljene stavove stručnjaka kada je u pitanju usaglašenost nacionalnih propisa sa UN Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom može se konstatovati da i oni sami nisu u potpunosti upoznati sa tim u kojoj mjeri su zaista usaglašeni nacionalni propisi iz ove oblasti sa krovnim međunarodnim dokumentom koji propisuju prava osoba s invaliditetom uključujući i djecu s poteškoćama u razvoju.

c) Prezentacija pitanja u kojima se obje grupe ispitanika slažu

U daljem tekstu interpretirat ćemo stavove jedne i druge grupe ispitanika koji se u potpunosti slažu sa pitanjima koja su zajednička.

Grafikon br. 29: Djeca sa poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti

Na grafikonu broj 29 dat je procentualni prikaz nivoa slaganja sa tvrdnjom koja glasi: "Djeca sa poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti". Sagledavši dobijene rezultate možemo zaključiti da se više od pola ispitanih roditelja u potpunosti slažu sa postavljenim pitanjem i smatraju da djeca s poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti koje se daljim adekvatnim pristupom mogu razvijati i unaprijediti. Također više od polovine anketnih stručnjaka djele isto mišljenje što potvrđuje tvrdnju da svako djete ima određene sposobnosti koje se adekvatnim stručnim radom mogu razvijati.

Grafikon br. 30: Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost

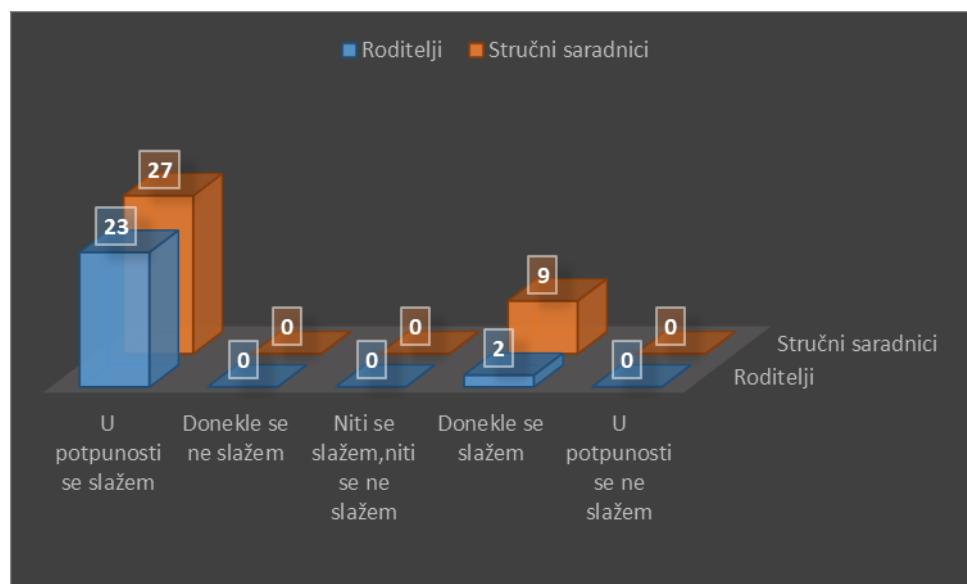
Na prikazanom grafikonu broj 30 možemo vidjeti mišljenja roditelja i stručnih saradnika po pitanju koje se odnosi na informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju, odnosno kako sama nedovoljna informisanost utiče na sve i otežava uspješnu socijalnu uključenost. Sagledavši rezultate na prikazanom grafikonu možemo konstatovati da više od pola anketnih stručnih saradnika (58%) djeli mišljenje koje se podudara s mišljenjem roditelja djece s poteškoćama u razvoju (72%) da nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost. Prezentirani rezultati mogu ukazati na nužnost organizovanja javnih kampanja koje bi pridonjеле većoj informisanosti šire zajednice o mogućnostima ove djece, a istovremeno bi to bio korak bliže ka prihvatanju različitosti što je ključno za veću socijalnu uključenost djece s teškoćama u razvoju.

Grafikon br. 31: Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvjeta za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u zajednicu

Na prikazanom grafikonu broj 31, prezentirani su pokazatelji slaganja stručnjaka i roditelja sa konstatacijom koja glasi: "Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvjeta za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u zajednicu", te s obzirom na to da se u potpunosti slaže sa navednom konstatacijom 50% stručnjaka i 84% roditelja evidentno je da su obe grupe ispitanika ista.

Grafikon br. 32: Potrebno je implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo, koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju kao problem individua, već i kao problem društva

Sagledavši rezultate na grafikonu broj 32 možemo uočiti da većina stručnih saradnika (75%) i roditelja (92%) u potpunosti se slaže s tvrdnjom da je potrebno implementirati poseban socijalni model u KS, koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju kao problem individua, već i kao problem zajednice. Prezentirani rezultati ukazuju i na činjenicu da su obe grupe ispitanika potvrdile posebnu hipotezu koja glasi „Potrebno je implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo, koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju kao problem individua, već i kao problem društva“.

ZAKLJUČAK

Djeca s teškoćama u razvoju kao i svi ostali članovi zajednice koji su pogodjeni fenomenom invalidnosti su kroz cijelokupnu ljudsku historiju bila manje ili više odbacivana i diskriminirana. Sličnu sudbinu su dijelili i članovi porodica te djece. Nivo isključenosti pripadnika ove skupine svakako da je ovisno od vrste teškoće tako da su možda najviše isključivana djeca s težim i teškim intelektualnim teškoćama i oni sa konbinovanim smetnjama iz razloga što su imala najmanje izražene sposobnosti za sticanje vještina ključnih za svakodnevno funkcionisanje.

Kada sve sumiramo i detaljno pogledamo rezultate anketiranja, vidimo da je najveći problem u neupućenosti i ne primjeni važećih propisa iz ove oblasti. Djeci s poteškoćama u razvoju pripadaju sva ljudska prava garantovana kako međunarodnim dokumentima tako i nacionalnim propisima koje bi trebali biti usaglašeni sa internacionalnim. Pristup zasnovan na ljudskim pravima zahtjeva uključivanje najugroženijih, kako bi se čuo njihov glas, kao i jačanje njihove sposobnosti da se uključe u javni život i aktivnosti koje na njih direktno utiču. U istraživanju koje je provedeno za potrebe magistarskog rada, pod naslovom "Socijalna uključenost djece s poteškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo" obuhvaćen je ukupno 61 ispitanik (25 roditelja/staratelja i 36 stručnjaka), od čega su 44 osobe ženskog spola i 17 osoba muškog spola. Cilj istraživanja bilo je ispitati gledišta i stavove roditelja djece s poteškoćama u razvoju i stručnih saradnika koji su direktno uključeni u proces socijalizacije djece s poteškoćama u razvoju, njihovo uključivanje u zajednici, te samim tim ispitati i nivo zadovoljstva mogućnostima koje im ta zajednica pruža, te kroz stepen zadovoljstva podrškom za život i funkcionisanje u zajednici i društvu.

Prateći sve navedeno, ali i stavove većine ispitanika koji su uzeli učešće u ovom istraživanju, može se konstatovati da su posebne/pojedinačne hipoteze uglavnom potvrđene. Također je potvrđena generalna hipoteza koja glasi: „U Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje, a koje je determinirano neadekvatnom percepcijom prava djece s poteškoćama u razvoju“.

Kompletna teoretska, ali i empirijska analiza ukazuje da je neophodno raditi na kontinuiranom i sistematičom kreiranju mjera i njihovoj implementaciji, a u cilju postizanja veće socijane uključenosti djece s teškoćama u razvoju i njihovih članova porodice. Kako bi se postiglo navedeno neophodno je raditi na zagovaranju implementacije Konvencije o pravima djeteta i Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, kao i uložiti napore u realizaciji pristupačnosti i staranje univerzalnog plana infrastrukture i informacija (UNICEF 2013:13). Uz to važna je i promocija nezavisnog života i maksimalnog učešća u svim segmentima života djece s poteškoćama u razvoju.

Kroz rezultate se došlo i do saznanja da je u bh. zajednicama zanemariv broj onih koji imaju razijvenu svjest o sposobnostima i mogućnostima djece s teškoćama u razvoju. Ono što predstavlja možda i najveći problem u BiH je nepostojanje jedinstvene pravne regulative koja definije i taksativno određuje prava ove marginalne skupine. Iz svega se može konstatovati da razvoj mišljenja, osjećanja, interesa i vještina, uočavanje vlastitog identiteta i razvoj autonomije su od ključnog značaja za veću socijalnu uključenost djeteta sa poteškoćama u razvoju. Također se može uvidjeti da metodologijom širenja pozitivnih iskustava treba poticati organizovanu, kontinuiranu saradnju vladinih i nevladinih organizacija koja bi omogućila zajedničko traženje rješenja problema ili pak korištenje tih rješenja u radu sa djecom sa poteškoćama u razvoju.

Dakle da bi mogli govoriti o pozitivnim promjenama neophodno je uključivanje svih segmenata društva. To je jedini put koji može doveсти do pogodnog ambijenta za ravoj svake individue bez obzira na poteškoće s kojima se suočava.

Svi mi već danas možemo doprinjeti drugaćijem stavu cijelog društva. Svi mi možemu uticati da se djeca s poteškoćama u razvoju osjećaju dobro, da osjećaju podršku, da osjećaju da nisu sami, da imaju svoje drugare i da uprkos svemu što prolaze još kao malena dječica, postoji neko ko će im se nasmijati, postoji neko ko će im pružiti ruku, neko ko će se brinuti za njih i neko ko će učiniti da oni budu jednake jedinke kao i svi ostali ljudi. Svi moramo početi od sebe da bi bili spremni na velike promjene.

POPIS LITERATURE

KNJIGE

1. Biondić, I. (1993). Integrativna pedagogija, Školske novine, Zagreb.
2. Bouillet, D. (2010). Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb.
3. Branislav, B. (2007). Uključivanje djece sa intelektualnom ometenošću u redovne vaspitne grupe, Beograd.
4. Brown, W.H., Odom, S.L., Li, S., Zercher, C. (1999). Ecobehavioral Assessment in Early Childhood Programs: A Portrait of Preschool Inclusion, The Journal of Special Education.
5. Commission of the European Communities. Report from the Commission to the Council on the Preparedness of Bosnia and Herzegovina to Negotiate a Stabilization and Association Agreement with the European Union. 2003.
6. Corporation for National and Community Service, Creating an Inclusive Environment: A Handbook for the Inclusion of People with Disabilities in National and Community Service Program, 2014.
7. Daniels RE, Stafford K. (2001). Integracija djece sa posebnim potrebama, Beograd, Srbija.
8. Mikas, D. i sur. (2012). Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u ustanovama predškolskog odgoja.
9. Ibralić, F., Smajić, M. (2007). Osobe sa intelektualnim teškoćama – kontekstualni pristup, Tuzla.
10. Gadžo-Šašić, S. (2016) Socijalno pravna zaštita osoba s invaliditetom u međunarodnim dokumentima i nacionalnom zakonodavstvu, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
11. Gadžo-Šašić, S. (2018). Problemi socijalne inkluzije osoba s invaliditetom, Filozofski fakultet, Tuzla.
12. Gadžo-Šašić, S. (2020). Socijalni rad s osobama s invaliditetom, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
13. Jurčević - Lozančić, A. (2006). Suvremene paradigme ranog odgoja: dijete, obitelj i vrtić, Dijete i društvo: časopis za promicanje prava djeteta.

14. Kavkler, M. (2008). Odgoj i obrazovanje djece s posebnim potrebama, Ljubljana.
15. Katz, L., McClellan, D. (2005). Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije, Educa, Zagreb.
16. Kobešćak, S. (2000). Što je inkluzija? Dijete, škola, obitelj.
17. Lakićević, M. (2012). Socijalna intergracija osoba sa invaliditetom, Fkultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Čigoja štampa, Beograd.
18. Lakićević, M., Gavrilović, A. (2009). Socijalni razvoj i planiranje, Biblioteka udžbenici, Banja Luka.
19. Lazor, M., Marković, S., Nikolić, S. (2008). Priručnik za rad s djecom sa smetnjama u razvoju, Novi Sad, Srbija.
20. Leutar, Z., Stambuk, A. (2007). Invaliditet u obitelji i izvori podrške, Hrvatska podrška za rehabilitaciju istraživanja.
21. Leutar, Z. (2008). Obitelj osoba s invaliditetom i mreže podrške, Pravni fakultet, Zagreb.
22. Leutar, Z. (2015). Metode socijalnog rada s osobama s invaliditetom, Biblioteka socijalnog rada, Zagreb.
23. Milić, A. (2001). Sociologija porodice, Čigoja štampa, Beograd.
24. Milić Babić, M. (2013). Neke odredice doživljaja roditeljske kompetentnosti u obiteljima djece s teškoćama u razvoju, Napredak
25. Miljković, A. (1982). „Djeca ometena u razvoju“, „Institut za socijalnu politiku“, Beograd.
26. Miković, M. (2007). Socijalni rad i mentalno zdravlje, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
27. Miković, M. (2011). Prevencija socijalne isključenosti djece s intelektualnim teškoćama, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo.
28. Not, T. (2008). „Mentalna retardacija: Definicija klasifikacija i savremena podrška osobama s invaliditetnim smetnjama“, Zagreb.
29. Pandžo - Hasanbegović, E. (2006). Vodič kroz inkluziju u obrazovanju, Društvo ujedinjenih građanskih akcija“Duga“, Sarajevo.
30. Pašalić-Kreso, A. (2004). Ustav i obrazovanje u BiH, Fond otvoreno društvo BiH.
31. Sekulić-Majurec, A. (1997). Integracija kao prepostavka uspješnije socijalizacije djece i mladeži s teškoćama u razvoju: očekivanja, postignuća, perspektive, Filozofski fakultet, Zagreb
32. Vantić-Tanjić M., Nikolić M. (2010). Inkluzivna praksa; od segregacije do inkluzije, Tuzla.
33. Vuković, D. (2009). Socijalna sigurnost, Fakultet političkih nauka, Beograd.
34. Zbornik Radova. (2003). „Inkluzija u školstvu BiH“ Sarajevo, maj.
35. Zovko, G. (1999). Invalidi i društvo. Revizija za socijalnu politiku

36. Zrlić S. (2013). Djeca s posebnim potrebama u vrtiću i nižim razredima osnovne škole-Priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje. Sveučilište u Zadru. Zadar, Hrvatska.

MEĐUNARODNI DOKUMENTI

1. UNDP 2003, Izvještaj o humanom razvoju u BiH.
2. UNDP 2006, Izvještaj o socijalnoj isključenosti BiH
3. UNESCO 2000, Obrazovanje za sve [nacionalni izvještaj za BiH].
4. UNICEF 2013, Sažetak Izvještaja o djeci s teškoćama u razvoju, Hrvatska.
5. UNICEF 2013, Stanje djece u svijetu 2013. – Djece s teškoćama u razvoji, Bosna i Hercegovina.
6. UN 2006, Konvencija UN o pravima osoba s invaliditetom, Diskriminacija za ekonomsko planiranje BiH, Sarajevo, Banja Luka.
7. UN 2007, Konvencija o pravima osoba s invaliditetom.
8. Savjet Evrope 1950, Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda.
9. Vijeće Evrope 1999, Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: upravljanje, finansiranje i administracija.
10. Institucija ombusmena za ljudska prava, 2010.

INTERNET IZVORI:

1. <http://www.6yka.com/novosti/484552/inkluzija-djece-sa-poteškoćama-i-smetnjama-u-razvoju-uskole-i-društvo> (Datum pristupa: 20.11.2017.).
2. <http://www.istrazime.com/djecija-psihologija/koja-je-razlika-izmedju-djece-s-posebnim-potrebama-i-djece-s-teskoćama-u-razvoju/>, (Datum pristupa:21.11.2017.).
3. <http://www.unicef.org/BiH/ba/bh-SOWC13-web.pdf>, (Datum pristupa: 25.11.2017).
4. Gadžo-Šašić S. 2018, "Problemi socijalne inkluzije osoba s invaliditetom" DHS 1 (4) 2018:87-108, (Datum pristupa: 26.08.2021),
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=639484>.
5. Miković M. 2011, "Prevencija socijalne isključenosti djece s intelektualnim teškoćama", PREGLED-časopis za društvena pitanja, 99-114, (Datum pristupa: 28.08.2021), <https://www.ceeol.com/search/article-detail?=161032> .
6. Interagency Network for Education in Emergencies. Inclusive Education of Children at Risk.(Datum pristupa:13.09.2021.),
www.ineesite.org/inclusion/participation.asp.
7. Newman,C.L.Comparative Study of NGO/Governmental Partnerships, u: The International Journal of Not-for-Profit Law, volume 2, issue 3. (Datum pristupa: 10.11.2021.), www.icnl.org/JOURNAL/VOL2ISS3/p_ngogov.Htm .
8. OSCE BiH. Poruka građanima Bosne i Hercegovine: Reforma obrazovanja. 2002. (Datum pristupa:10.11.2021.), www.oscebih.org/documents/26-bos.pdf.

ZAKONI, ODLUKE I USTAVI:

1. Službeni list BiH. Zbirka ustava Bosne i Hercegovine. Sarajevo, 1997.
2. Pravilnik o utvrđivanju preostale sposobnosti i razvrstavanju djece i omladine ometene u psiko-fizičkom razvoju („Službene novine Kantona Sarajevo“ br.26/33, 26/34 i 26/35).
3. Priručnik za rad s djecom sa smetnjama u razvoju, 2008.
4. Vijeće ministara BiH. Razvojna strategija BiH-strategija za smanjenje siromaštva (PRSP). 2002.

PRILOZI

1. Obrazac anketnog upitnika za stručne saradnike

Poštovani,

Ovaj anketni upitnik je dio istraživanja za potrebe izrade MA teze pod naslovom „Socijalna uključenost djece s poteškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo“, čija je izrada odobrena na Fakultetu Političkih nauka, Odsjek za socijalni rad.

Rezultati će biti korišteni isključivo u naučne svrhe uz poštivanje svih etičkih principa, profesionalnog kodeksa i tajnosti podataka.

Zahvaljujem na saradnji.

P01. Upitnik popunjava:

- a) Pedagog
- b) Defektolog
- c) Socijalni radnik
- d) Odgajatelj
- e) Natavnik

P02. Završen stepen stručne spreme:

- a) Viša stručna spremam
- b) Visoka stručna spremam
- c) Magistar
- d) Doktor nauka

PO3. Spol ispitanika:

- a) M
- b) Ž

P03. Starosna dob ispitanika:

- a) 25 - 40
- b) 40 – 55

P04. Naziv institucije u kojoj radite:

- a) Vrtić
- b) Škola
- c) Dom zdravlja

P05. Da li uspješnost integracije djece s poteškoćama u razvoju ovisi o dobi djeteta:

- a) Da
- b) Djelimično
- c) Ne

P06. Da li smatrate da u KS izostaje kvalitetna i sistematična promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju, što implicira loše razumjevanje, a koje je determinisano neadekvatnom percepcijom prava djece s poteškoćama u razvoju:

- a) Da
- b) Djelimično
- c) Ne

P07. Da li po Vašem mišljenju jačanje institucija u lokalnoj zajednici je od posebnog značaja za ostvarivanje veće socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju:

- a) Da
- b) Djelimično
- c) Ne

P08. Da li je potrebno implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo koji ne bi tretirao djecu s poteškoćama u razvoju samo kao problem individua, već i kao problem društva:

- a) Da
- b) Djelimično
- c) Ne

U kojoj mjeri se slažete sa sledećim tvrdanjama:

Svoj odgovor označite na skali od 1 do 5 u kojoj je:

1. U potpunosti se slažem
2. Donekle se ne slažem
3. Niti se slažem, niti se ne slažem
4. Donekle se slaže
5. U potpunosti se slažem

RB.	Tvrđnja					
1	U BiH, kao i u Kantonu Sarajevo, postoji u dovoljnoj mjeri razvijena svijest o pravima i sposobnostima djece s poteškoćama u razvoju	1	2	3	4	5
2	Javnost je dovoljno uključena u problematiku i teškoće djece s poteškoćama u razvoju	1	2	3	4	5
3	Državne strukture su uključene u poduzimanju svih neophodnih aktivnosti kako bi se djete s poteškoćama u razvoju uključilo u nezavisno življenje i potpuno sudjelovanje u svim područjima života	1	2	3	4	5
4	Djeca s poteškoćama u razvoju imaju određene sposobnosti koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti	1	2	3	4	5
5	Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s poteškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost	1	2	3	4	5
6	Smorate li da inkluzija na predškolskoj razini uvodi dijete s poteškoćama u razvoju u sve društvene sfere u kojima participiraju njihovi vršnjaci, što samim tim pomaže da se razvije samopouzdanje i povjerenje	1	2	3	4	5
7	U KS izostaje kvalitetna i sistematicna promocija koncepta socijalne uključenosti djece s poteškoćama u razvoju, što implicira loše razumjevanje, a koje je determinisano neadekvatnom percepcijom prava djece s poteškoćama u razvoju	1	2	3	4	5
8	Smorate li da se obrazovanje djece s poteškoćama u razvoju obavlja prema zastarijelim tehnikama rada koje su neusklađene s potrebama modernog društva	1	2	3	4	5
9	Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvojeta za uključivanje djece s poteškoćama u razvoju u zajednicu	1	2	3	4	5
10	U BiH nacionalni propisi koji propisuju prava djece s poteškoćama u razvoju usaglašeni su sa UN Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom	1	2	3	4	5

2) Anketni upitnik za roditelje

Poštovani,

Ovaj anketni upitnik je dio istraživanja za potrebe izrade MA teze pod naslovom „Socijalna uključenost djece s poteškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo“, čija je izrada odobrena na Fakultetu Političkih nauka, Odsjek za socijalni rad. Rezultati će biti korišteni isključivo u naučne svrhe uz poštivanje svih etičkih principa, profesionalnog kodeksa i tajnosti podataka.

Zahvaljujem na saradnji.

P01. Upitnik popunjava:

- a) Jedan od roditelja
- b) Staratelj
- c) Neko drugi, navesti ko : _____

PO2. Spol ispitanika:

- a) M
- b) Ž

PO3. Starosna dob ispitanika:

- a) 20 – 40
- b) 45 – 55

PO4. Bračni status:

- a) Oženjen/udata
- b) Rastavljen/a
- c) Udovac/udovica

PO5. Da li ste zaposleni:

- a) Da
- b) Ne

PO6. Starosna dob djetetea s poteškoćama u razvoju:

- a) 1 – 10
- b) 11-18

PO7. Dijete pripada jednoj od sledećih kategorija (zaokružiti jedan od navedenih odgovora):

- 1. Dijete s oštećenjem vida
- 2. Dijete s oštećenim čulom sluha
- 3. Dijete s poremećajem u govoru i razvoju
- 4. Dijete s tjelesnim oštećenjem
- 5. Dijete s psihičkom zaostalošću
- 6. Dijete s konbiniranim smetnjama

PO8. Koliko ste vi i dijete prihvaćeni od strane ostalih članova zajednice?

- 1) Upotpunosti
- 2) Djelimično
- 3) Neprihvaćeni

PO9. Koliko ste zadovoljni s pomoći koju primate od strane države?

- 1) U potpunosti sam zadovoljan/a
- 2) Donekle sam zadovoljan/a
- 3) Niti sam zadovoljan niti nezadovoljan
- 4) Donekle sam nezadovoljan/a
- 5) U potpunosti sam nezadovoljan/a

P10. Da li nailazite na pomoć i razumjevanje od strane društva?

- a) Da
- b) Djelimični
- c) Ne
- d) Nešto drugo, navedi šta: _____

P11. U kojoj mjeri se slažete sa sljedećom tvrdnjom: Svoj odgovor označite na skali od 1 do 5 u kojoj je:

1. U potpunosti se ne slažem
2. Donekle se neslažem
3. Niti se slažem, niti se ne slažem
4. Donekle se slažem
5. Upotpunosti se slažem

RB.	Tvrđnja	1	2	3	4	5
1	U Kantonu Sarajevo izostaje kvalitetna i sistematicna promocija koncepta socijalne uključenosti djece s teškoćama u razvoju što implicira loše razumjevanje	1	2	3	4	5
2	Roditelji djece s poteškoćama u razvoju najveću socijalnu podršku dobijaju od porodice	1	2	3	4	5
3	Djeca sa teškoćama u razvoju imaju sposobnosti, koje se daljim adekvatnim pristupom i radom mogu razvijati i unaprijediti	1	2	3	4	5
4	Potrebno je implementirati poseban socijalni model u Kantonu Sarajevo koji ne bi tretirao djecu sa teškoćama u razvoju kao problem individua, već i kao problem društva.	1	2	3	4	5
5	Nedovoljna informisanost javnosti o mogućnostima djece s teškoćama u razvoju otežava uspješnu socijalnu uključenost.	1	2	3	4	5
6	Nedovoljna uključenost državnih organa i institucija, kao i nedostatak osmišljenog udruženog djelovanja aktera od značaja, otežava stvaranje uvijeta za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u zajednicu.	1	2	3	4	5
7	Javnost je dovoljno uključena u problematiku i teškoće djece s teškoćama u razvoju	1	2	3	4	5

Naziv odsjeka i/ili katedre: Socijalni rad
Predmet: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADOVA

Ime i prezime: Meliha Husejnović
Naslov rada: Socijalna uključenost djece s teškoćama u razvoju u Kantonu Sarajevo
Vrsta rada: Završni magistarski rad
Broj stranica: 80

Potvrđujem:

- da sam pročitao/la dokumente koji se odnose na plagijarizam, kako je to definirano Statutom Univerziteta u Sarajevu, Etičkim kodeksom Univerziteta u Sarajevu i pravilima studiranja koja se odnose na I i II ciklus studija, integrirani studijski program I i II ciklusa i III ciklus studija na Univerzitetu u Sarajevu, kao i uputama o plagijarizmu navedenim na web stranici Univerziteta u Sarajevu;
- da sam svjestan/na univerzitetskih disciplinskih pravila koja se tiču plagijarizma;
- da je rad koji predajem potpuno moj, samostalni rad, osim u dijelovima gdje je to naznačeno;
- da rad nije predat, u cjelini ili djelimično, za stjecanje zvanja na Univerzitetu u Sarajevu ili nekoj drugoj visokoškolskoj ustanovi;
- da sam jasno naznačio/la prisustvo citiranog ili parafraziranog materijala i da sam se referirao/la na sve izvore;
- da sam dosljedno naveo/la korištene i citirane izvore ili bibliografiju po nekom od preporučenih stilova citiranja, sa navođenjem potpune reference koja obuhvata potpuni bibliografski opis korištenog i citiranog izvora;
- da sam odgovarajuće naznačio/la svaku pomoć koju sam dobio/la pored pomoći mentora/ice i akademskih tutora/ica.

Mjesto, datum

Potpis